श्रीविजयनेमिसूरीश्वरग्रन्थमालारत्नम्–३९

विक्रमनृपप्रतिबोधक-सूरिपुरन्दर-तार्किकशिरोमणि-

श्रीसिद्धसेनदिवाकरेण भगवता

प्रणीता—

द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशिकाः ।

[तत्र द्वितीया द्वात्रिंशिका]

तदुपरि—

श्रीविजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण

श्रीविजयलावण्यसूरिवरेण विरचिता

किरणावलीनामा विवृतिः।

सम्पादक —

पन्यासश्रीसुशीलविजयो गणिः

प्रकाशक —
श्रीविजयलावण्यसूरीश्वर-
ज्ञानमन्दिर, बोटाद सौराष्ट्र

द्रव्यसहायक —
श्रीमोहनलालजीम० उपाश्रय
सुरत [दुर्लभीओद्वारा-ज्ञानखातामांथी]

वीरसं २४७५] नेमिसं० ४ [विक्रमसं० २० ५

मुद्रणस्थल–निर्णयसागर प्रेस २६/२८ कोल्भाट स्ट्रीट मुंबई नं० २

प्रथमद्वात्रिंशिकापद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका

द्वितीयद्वात्रिंशिकापद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका

। अर्हम् ।

विक्रमादित्यनृपालप्रतिबोधकेन वादिवृन्दारकवृन्दवारणपञ्चाननेन
कमनीयतमकवितालतालवालकल्पेन तुलनातीतकल्पना-
शिल्पशिल्पिधौरेयेण सूरिशेखरेण भगवता
श्रीसिद्धसेनदिवाकरेण प्रणीता—

द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशिकाः ।

[तत्र द्वितीया द्वात्रिंशिका]

तपोगच्छाधिपति शासनसम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-जगद्गुरुश्रीविजय-नेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कारेण व्याकरणवाचस्पति शास्त्रविशारद-कविरत्नेति-पदालङ्कृतेन विजयलावण्यसूरिणा विरचिता—

किरणावलीनामा विवृतिः—

व्यक्ताव्यक्तमनाद्यनन्तमनघं श्रीवीतरागं जिनं
नुत्वा सूरिवरं प्रणम्य महितं श्रीनेमिसूरिं गुरुम् ।
स्मृत्वा न्यायविशारदादिविबुधव्याख्यातग्रन्थव्रजान्,
लावण्यो वितनोति वाक्पतिधिषणो व्याख्यां द्वितीयस्तुते ॥१॥

हे जिन ! भवत्स्वरूपज्ञातृत्व स्वहितवेत्ता नान्य इति स्वहितजिज्ञासुः पुरुषो भवन्तमेव प्रथमं जानातु, भवति महिता गुणा न सन्त्यवन्ति यान्यगुणत्वया भवन्तं यद् न एव गुणा हितानीति ततो हितवक्ता स स्याद्वेत्याह—

व्यक्तं निरञ्जनमसंस्कृतमेकविधं,
विद्यामहेश्वरमयाचितलोकपालम् ।

ब्रह्माक्षर परमयोगिनमादिसाद्धर,
यस्त्वा न वेद न स वीर ! हितानि वेद ॥१॥

[वसन्ततिलका]

व्यक्तमिति-अन्वयो यथाश्रुतानुपूर्वीक एव, हे वीर ! य प्रमाता, त्वा मिति, न वेद न जानाति, स प्रमाता, हितानि स्वेष्टानि, न वेद न जानाति, कीदृशं त्वाम् ? व्यक्तमिति-पूर्वं कर्मावृतत्वादव्यक्त कर्मावरणविगमे च व्यक्तिम्-आविर्भावमापन्नम्, अनन्तज्ञानादिगुणशालितया प्रकटमिति भाव । तत्रैव हेतुमाह-निरञ्जनम् अष्टविधकर्मक्षयाद् रागद्वेषाद्यञ्जनरहितम्। असंस्कृत संस्कृत-संस्कार, न विद्यते संस्कृतं यस्य स तथा, स्वत स्फुरत्प्रकाशस्वरूपे न किञ्चित् संस्कारकृत्यं समस्तीति भाव । एकविद्यम् एका विद्या यस्य स एकविद्यस्तम्, विद्या-ज्ञानम्, मतिज्ञान श्रुतज्ञाना ऽवधिज्ञान-मनःपर्यवज्ञान केवलज्ञानेषु पञ्चसु मध्ये एककेवलज्ञानवानेव भगवान् तथा च केवलज्ञानवन्त मित्यर्थ । विद्यामहेश्वर विद्यया-ज्ञानेन, महानीश्वरो विद्यामहेश्वरस्तम् लोके श्रीद्यादिधनेन सुवर्ण रजतादिधनेन च महेश्वर इति गीयते, तच्च धन तस्करा-ऽग्नि राजादिना यदाऽपहृत भवति भोगदानादिना वा क्षीयत इति तदपहारे क्षये वा सति तत्स्वामित्वप्रयुक्त महेश्वरत्वमपि नावतिष्ठते भगवाँस्तु तस्कराद्यन पनेय भगवदानाद्यविनाशिविद्याधनेन महेश्वर सर्वदाऽवतिष्ठत एवेति अथवा अन्त करणावच्छिन्न चैतन्य जीवोऽविद्यावच्छिन्न चैतन्यमीश्वर इति वेदान्तिनये महेश्वरोऽविद्यालक्षणोपाधिसत्तासमकालीनसत्ताकत्वादविद्याविलये विगच्छतीत्य विद्यामहेश्वरो भवति, जैनमते तु जिनो विद्यामहेश्वरो न कदाचिद् विलय गच्छति, विद्याया केवलोपयोगलक्षणाया निधनाभावात्; अथवा द्वैततत्त्वावगाहिन्यो ऽद्वैततत्त्वावगाहिन्यो वा या काश्चिद् विद्या सन्ति ता निखिला अपि जिनोक्त पूर्वमहार्णवसमुद्गता एवेति सर्वविद्यामूलागमप्रवक्तृत्वाज्जिनो विद्यामहेश्वरस्तमि त्यर्थ । अयाचितलोकपाल न याचितोऽयाचित, लोक पालयतीति लोक पाल अयाचितश्चासौ लोकपालश्चायाचितलोकपालस्तम्, इन्द्रादयो दश दिक्पालाश्च याचिता सन्तो लोकपाला, जिनस्तु भगवान् 'दु खमयसंसार सागरे पततोऽस्मान् रक्ष' इत्येव लोकैरयाचितोऽपि संसारमूलाज्ञाननिवर्तककेवल ज्ञानादिमत्त्वापवर्गलक्षणपरमपुरुषार्थोपदेशदानेन लोकान् पालयतीति । ब्रह्माक्षर ब्रह्म च तदक्षरं च ब्रह्माक्षरं तद्रूपम्, शुद्धचैतन्य ब्रह्म परैरुपगीयते, तच्च

कर्मावरणविगमे जिनो भवत्येव, न क्षरति-न विनश्यतीत्यक्षर, स चैकान्त क्वोऽपि न भवति वस्तुमात्रस्योत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणसत्त्वस्य प्रतिक्षणं भावात्, किन्तु कथञ्चिद्विनाशेऽपि द्रव्यार्थतो ध्रौव्यशालित्वेनोपयोगात्मना न विनश्यत्येव, जीवद्रव्यात्मकव्यक्तिस्वरूपेण च न विनश्यति, एतादृग् चाक्षरत्वं संसारिणो ऽपीति न विशेषप्रतिपत्तिकरम्, इदं तु स्याद् वर्त्तमानजिनपर्यायविजातीयपर्यायोत्पत्तिलक्षणविनाशरहितत्वमक्षरत्वम्, ईदृशं चाक्षरत्वं न मनुष्यादे, तस्य मनुष्यादिपर्यायविजातीयदेवादिपर्यायोत्पत्तिलक्षणविनाशशालित्वादिति । परं सर्वोत्कृष्ट परमम्। अयोगिनं कायवाङ्मनोयोगरहितम्, चित्तवृत्तिनिरोधलक्षणयोगोऽपि सम्प्रज्ञातोऽसम्प्रज्ञातभेदशाली मुक्तिधाम गतस्य जिनस्य नास्तीत्ययोगिनम् अथवा परमयोगिनम् आत्मतत्त्वसाक्षात्कारवन्तम्,

"आगमेनानुमानेन ध्यानाभ्यासरसेन च ।
त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां लभते योगमुत्तमम् ॥" [ ]

इति वचनादात्मतत्त्वसाक्षात्कारस्य परमयोगत्व प्रसिद्धम्, "अयं हि परमो योगो यद्योगेनात्मदर्शनम्" [ ] इति वचनं च तत्र प्रमाणम्, आत्मतत्त्वसाक्षात्कारश्च केवलज्ञानलक्षणो जिनस्य सर्वदा विद्यते । आदिसाङ्ख्य

साङ्ख्ययोगौ पृथग् बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥ १ ॥
यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं साङ्ख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ २ ॥"
[गीता० अ०५, श्लो-४, ५]

इत्यादिवचनेन मुक्तिफलकज्ञानविशेष एव साङ्ख्यम्, आदि-प्रथम, साङ्ख्य-ज्ञान यस्य स आदिसाङ्ख्यस्तम् । उक्ताखिलविशेषणविशिष्टं त्वां निर्न यो न जानाति स हितान्यपि न जानाति, अहितपरित्यागिजिनगृहीतधर्माणामेव हितत्वादित्यभिसन्धि । 'ज्ञेया वसन्ततिलका तभजा जगौ गः' इति लक्षणलक्षितत्वाद् वसन्ततिलकावृत्तम्, एवमग्रेऽपि ॥ १ ॥

मुक्तिधाम गतस्यापि जिनस्य प्रवृत्त्यतिशयो विद्यत एवेत्युपदर्शयति—

दुःखार्दितेषु न च नाम घृणामुरोऽसि,
न प्रार्थितार्थमखिपूपनतप्रमादः ।

न श्रेयसा च न युनक्षि हितानुरक्तान्,
नाथ ! प्रवृत्त्यतिशयस्त्वदनिर्गतोऽयम् ॥ २ ॥

दुःखार्दितेष्विति-'हे नाथ' दुःखार्दितेषु न च नाम घृणामुखोऽसि, प्रार्थितार्थसखिषूपनतप्रसादो न, हितानुरक्तान् श्रेयसा च न युनक्षि न, अयं प्रवृत्त्यतिशयस्त्वदनिर्गत इत्यन्वयः'। हे नाथ ! हे त्रिभुवनस्वामिन् भगवन् ! त्वं दुःखार्दितेषु दुःखपीडितेषु जनेषु, नामेति कोमलामन्त्रणे, न च नैव, घृणामुखोऽसि घृणा-सत्त्वानुकम्पा, मुख-प्रधानं यस्य स घृणामुखः, दयाप्रधानो दयार्द्रचेतास्त्वमसि-भवसि प्रार्थितार्थसखिषु प्रकर्षेणार्थना-ममेदं भवत्वितीच्छा, तद्विषयः प्रार्थितः, प्रार्थितश्चासावर्थश्च प्रार्थितार्थः, प्रार्थितार्थसखा-प्रियः स्नेहपात्रं येषां ते तथा तेषु प्रार्थितार्थसखिषु, प्रार्थितमेवार्थं मित्रवदतिस्निग्धतया मन्यमानेषु उपनतप्रसादः उपनत-प्राप्तः, प्रसादः-अयमिष्टप्राप्त्या वर्धतामितीच्छाविशेषो यस्य स उपनतप्रसादः, न न भवसि, यतः पूर्वमार्जितदुष्कृतकर्मोदयात् तदुपभोगनिष्पत्तये दुःखार्दिता जना भवन्ति,

'नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।
अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥' [ ]

इत्यादिवचनेन फलोपभोगमन्तरेण कर्मक्षयासम्भवप्रतीत्या तदुपभोग आवश्यक इति तत्र दया तत्प्रतिबन्धजननी न योग्यतीति घृणामुखो न भगवान्, ये खलु येन केनचित् प्रकारेण प्रार्थितमेवार्थं कामयन्ते तेषां प्रार्थितार्थप्राप्तिरुपभोगविशेषः स्वकृततदनुकूलपूर्वकर्मोदयत एव भविष्यति तादृशकर्मोदयाभावे कस्य सहकारित्वमासादयिष्यति प्रसादः न तु स्वकृतसुकृतमन्तरेण प्रार्थितार्थप्राप्तिरिति न तेषु भगवान् उपनतप्रसाद इति । हितानुरक्तान् अनन्तज्ञानाद्यादिविषयपरिपूरिते जगति यत् परमार्थतो हितं तदनुरक्तान्-तदेव कामयमानान् भगवद्भक्तान् भव्यान्, श्रेयसा परमकल्याणेन मोक्षसुखेन, न युनक्षि न संयोजयसि, इति न किन्तु श्रेयसा युनक्ष्येव, आप्तजिनोपदिष्टमार्गमेवानुसरन्तो हितानुरक्ता हितं मोक्षानन्दमासादयन्त्येव, अयम् अनन्तरमेवोपदर्शितः, प्रवृत्त्यतिशयः दुःखार्दितेषु न घृणा, प्रार्थितार्थसखिषु प्रसादाभावः, हितानुरक्तेषु श्रेयस्संयोजनमित्येवं प्रवृत्त्यतिशयः, त्वदनिर्गतः,

मुक्तिधाम गतादपि त्वत्तो न निर्गतः-न पलायितः, किन्तु त्वय्यवतिष्ठत एवेति ॥ २ ॥

शरणागतवत्सल ! भयार्दितेऽपि तव चरणशरणमुपगतो जन्तुरपशान्तमना रिपोरमोघमपि शस्त्रं कुण्ठितं करोतीत्याशयमुपदर्शयति-

> कृत्वा नव सुरवधूभयरोमहर्षं,
> दैत्याधिप शतमुखभ्रुकुटीवितानः ।
> त्वत्पादशान्तिगृहसंश्रयलब्धचेता,
> लज्जातनुद्युति हरेः कुलिशं चकार ॥ ३ ॥

कृत्वेति-'शतमुखभ्रुकुटीवितानो दैत्याधिपो नव सुरवधूभयरोमहर्षं कृत्वा त्वत्पादशान्तिगृहसंश्रयलब्धचेता हरेः कुलिशं लज्जातनुद्युति चकार' इत्यन्वयः । **शतमुखभ्रुकुटीवितान** शतानां मुखानां भ्रुकुटीनां वितानो विस्तारो यस्य स शतमुखभ्रुकुटीवितानः, **दैत्याधिप** चमरनामा दैत्यानामधिपतिः, **नव** कदापि पूर्वमजातत्वादभिनवम्, **सुरवधूभयरोमहर्षं** सुरवधूनां-देवाङ्गनानां भयात्-क्रुद्धदैत्याधिपतिदर्शनजन्यभयात्, **रोमहर्षं** रोम्णामुद्गमम्, **कृत्वा** हे जिन ! **त्वत्पादशान्तिगृहसंश्रयलब्धचेता** त्वत्पाद एव-त्वच्चरण एव, शान्तिगृहं-भयाद्युपशमधाम, तस्य यः संश्रयः-आश्रयणं तेन लब्धचेताः-उपशान्तमनस्कः **हरेः** इन्द्रस्य तद्दमनायोद्यतस्य **कुलिशं** वज्रम्, **लज्जातनुद्युति** यच्छिरः प्रहारार्थमहमिन्द्रेण परिगृहीतोऽस्मि स दैत्याधिपो वीरशरणगत इति तं प्रति मम प्रक्षेपोऽयुक्त इति समुद्गतलज्जयेव, तनुद्युतम्-अल्पतेजस्कम् **चकार** कृतवानित्यर्थः । अभिनवोत्पन्नश्चमरनामाऽसुरेन्द्रः शिरस्थं शक्रं विलोक्य कोपाविष्टः सन् परिघं गृहीत्वा श्रीवीरं च शरणीकृत्य कृतविकरालकायः समुत्पत्य शक्रविमानवेदिकायां पादं निधायामराङ्गनागणं भापयन् शक्रमाक्रोशयामास, ततो रुष्टेन शक्रेण तं प्रति वज्रमक्षेपि तेन भीतः सोऽधोऽवतीर्य वीरचरणयोर्लीनः, अनुगामि वज्रं च चतुरङ्गुलदूरं परितो बभ्राम, ज्ञातवृत्तान्तेन शक्रेणागत्य वज्रं गृहीतम्, अभिहितश्च चमरः-चरमजिनशरणीकरणान्मुक्तस्त्वं सत्सरं व्रज स्वास्पदमिति दैत्याधिपवृत्तम् ॥ ३ ॥

हे भगवन् ! तव वाक्यामृत सुरपीतामृततो वरमिति तदेव पातव्यमित्यु पदिशति—

पीतामृतेष्वपि महेन्द्रपुरस्सरेषु,
मृत्युः स्वतन्त्रसुखदुर्ललित सुरेषु ।
वाक्यामृत तव पुनर्विधिनोपयुज्य,
शूराभिमानमनशम्य पिबन्ति मृत्योः ॥ ४ ॥

पीतामृतेष्वपीति- पीतामृतेष्वपि महेन्द्रपुरस्सरेषु सुरेषु स्वतन्त्रसुखदुर्ल-
लितो मृत्यु तव पुनर्वाक्यामृत विधिनोपयुज्यावशस्य मृत्योः शूराभिमान पिबन्ति' इत्यन्वय । पीतामृतेष्वपि पीतममृत सुधा यैस्ते पीतामृतास्तेष्वपि, महेन्द्रपुरस्सरेषु महेन्द्र पुरस्सरोऽग्रेसरो येषा ते महेन्द्रपुरस्सरास्तेषु, सुरेषु देवेषु, स्वतन्त्रसुखदुर्ललित स्वतन्त्र-स्वाधीन यत् सुखम्-आनन्द, तेन दुर्ललित-अमनोहरचेष्टित, मृत्यु यम, अमृतपान कुर्वन्तु नाम सुरा, किन्तु मृत्युर्नाम सुञ्चति,

"अहरहनयमानो गामश्व पुरुष पशुम् ।
वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मति ॥"

इत्यादिवचनेन मृत्योर्दुर्ललितत्व प्रसिद्धमेव । हे वीर ! तव पुनर्वाक्यामृत भव-सुखनिर्गतमनेकान्तवादामृतम्, विधिना शास्त्रोक्तोत्सर्गापवादप्रकारेण, उपयुज्य तदर्थानुष्ठानलक्षणोपभोगविषय कृत्वा, अनवशस्य अन्यानधीनस्य स्वतन्त्रस्य, मृत्यो यमस्य, शूराभिमान 'अह सर्वतो बलवान् वीर ' इत्य भिमानम्, पिबन्ति, मृत्यो शूराभिमान विनाशयन्ति मृत्युभयं तेषां न भवतीति यावदित्यर्थ ॥ ४ ॥

हे जिन ! भवद्दर्शनविनष्टजननदुःखमूलकर्मपादपाना पुनर्जन्माभावात् तत्प्रभव दुःख न भवतीत्यहो भवद्दर्शनमाहात्म्यमिति स्तौति—

अप्येव नाम दहनक्षतमूलजाला,
लक्ष्मीकटाक्षसुभगास्तरव पुन. स्यु ।
न त्वेव नाथ ! जननक्रममूलपादा-
स्त्वद्दर्शनानलहता पुनरुद्भवन्ति ॥ ५ ॥

अप्येवेति— दहनक्षतमूलजाला लक्ष्मीकटाक्षसुभगास्तरव पुनरपि स्युरेव

नाम हे नाथ ! त्वद्दर्शनानलहता जननक्रममूलपादा पुनरुद्भवन्त्येव न तु इत्यन्वय । दहनक्षतमूलजाला दहनेन-अग्निना क्षतानि-विनष्टानि, मूल जालानि येषां ते दहनक्षतमूलजाला , लक्ष्मीकटाक्षसुभगा लक्ष्म्या -पत्र पुष्प फलसमृद्धिलक्षणलक्ष्म्या च , कटाक्ष -कटाक्षेणेक्षण, तेन सुभगा मनोहरा , तादृशा पुनरुद्भवन्ति, येन पत्रपुष्पफलसमृद्धिलक्ष्मीकटाक्षितास्ते सर्वजनान द स दोहजनकसौन्दयशालिन तरवो वृक्षा , पुनरपि स्युरेव भवन्त्येव नाम, हे नाथ ! हे स्वामिन् ! त्वद्दर्शनानलहता त्वद्दर्शनमेवानलोऽग्निस्तेन हता -दग्धा , जननक्रममूलपादा जननेन-जननीगर्भनिस्सरणेन च , क्रमो-दु खं तस्य मूल पादा -अंशा येषां त जननक्रममूलपादा , तरव इत्यनुवर्तते, ते च तरव प्रकृते कर्मस्वरूपा ज्ञेया , पुन विनाशानन्तरम् उद्भवन्त्येव आविर्भवन्त्येव न तु नैवेत्यर्थ ॥ ५ ॥

हे जिन ! विविच्य हितमहितमुपदिशतो भवतो दु सहनानाविधनारकीयदु ख साधन हिंसाऽसत्यस्तेयाऽब्रह्माभक्ष्यभक्षणादिपापकर्माचरणाकर्त्तव्यत्वबोधकनर-काद्युपदर्शकानि वचांस्युपशृण्वतां नारकादिदु खभय भवद्‌ध्यान तद्विरमण तोऽभयस्थानावाप्तिरवश्य भाविनीत्युन्नामनमेव वरम् , न तु नरकादिदु खापला पकपरवचनान्यापाततो यथेष्टाचरणकर्त्तव्यत्वावबोधफलकानि, आदावभीष्टसा सारिकसुखसाधने विश्वासजनकान्यप्यन्त दु खसाधनयथेष्टाचरणाद्यवबोधकत्वेन स्वश्रद्धापरायणान् नरके पातयन्त्यवेत्युन्नासकमपि भवद्वचनमेवादरणीयमित्यु पदिशति—

> उन्नामयन्ति पुरुष भवतो वचांसि,
>
> विश्रामयन्ति परवादिसुभाषितानि ।
>
> दु ख यथव हि भवाननदत् तथा तत्,
>
> तत्सम्भवे च मतिमान् किमिवाभय स्यात् ? ॥६॥

उन्नासयन्तीति-'भवतो वचांसि पुरुषमुन्नामयन्ति, परवादिसुभाषितानि विश्वासयन्ति, हि यथैव दु ख भवान् अवदत् , तत् तथा, तत्सम्भवे च मति मान् किमिव अभय स्याद् ? इत्यन्वय ' हे भगवन् ! भवत तव, वचांसि नरकादिप्रतिपादकवचनानि, पुरुष लोकम् , उन्नासयन्ति भवद्दर्शभाविनरकादि

भयमीत कुर्वन्ति, परवादिसुभाषितानि एकान्तवादिशास्त्राणि सुभाषितानि—

"एतावानेव लोकोऽयं यावानिन्द्रियगोचरः ।
भद्र ! वृकपदं पश्य यद्वदन्त्यबहुश्रुताः ॥ १ ॥
यावज्जीवेत् सुखं जीवेत् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत् ।
भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः ? ॥ २ ॥" [ ]

इत्यादिवचनानि, तथा, कः पुनः परलोकादागतः ? मूढप्रवादोऽयम्, एतावदेवेन्द्रियगोचरातीतं वस्तु नोऽस्त्यमित्यादिवचनानि च, विश्वासयन्ति परलोकनरकादि तदुपभोग्यदुःखाद्यभावे विश्वासमुत्पादयन्ति, किन्तु हि यतः, भवान् यथैव येनैव प्रकारेण दुःखं अभक्ष्यभक्षणादिनिषिद्धकर्माचरणजन्यं नारकादिजन्मप्रभवदुःखमनन्तावेदनीयम् अवदत् उक्तवान्, तत् दुःखं, तथा तेनैव प्रकारेण भवति, तत्सम्भवे च तथाविधदुःखसम्भवे पुनः, मतिमान् ज्ञानवान् पुरुषः किमिदमित्यसम्भावनायां, न कथमपि, अभयः स्यात् नरकयातनाभयरहितो भवेदित्यर्थः ॥ ६ ॥

भगवता निन्दाव्याजेन स्तुतिमुपदर्शयति—

स्थाने जनस्य परवादिषु नाथबुद्धि-
द्वेषश्च यस्त्वयि गुणप्रणतो हि लोकः ।
ते पालयन्ति समुपाश्रितजीवितानि,
त्वामाश्रितस्य हि कुतश्चिरमेष भावः ? ॥ ७ ॥

स्थान इति- परवादिषु जनस्य नाथबुद्धिः यश्च त्वयि द्वेषः [एतदुभयं] स्थाने हि गुणप्रणतो लोकः, समुपाश्रितजीवितानि ते पालयन्ति, त्वामाश्रितस्य हि एष भावश्चिरं कुतः ? इत्यन्वयः । परवादिषु एकान्तनित्याऽनित्यादिपक्षप्ररूपककपिलगौतमादिषु जनस्य लोकस्य नाथबुद्धिः यथाथतत्त्वोपदर्शनेन सम्यग् मार्गे प्रवर्तयत्ययं मम नाथ इति बुद्धिः, यश्च यः पुनः त्वयि जिने, द्वेषः ममानिष्टमयमुपदिशतीति क्रोधः तदेतदुभयं स्थाने योग्यस्थले हि यतः लोकः जनः, गुणप्रणतः गुणे नम्रीभूतः, यत्र गुणं पश्यति तमेव नमस्करोति आश्रयति च, परवादिषु गुणाः सन्ति ततस्तेषु नाथबुद्धिः,

त्वयि तु दोष एव विद्यत इति द्वेषस्त्वयि युक्त इत्युपदर्शयन्ति-त्वे इति-परवा दिन इत्यर्थ समुपाश्रितजीवितानि सम्यक् स्वचरणोपासका समुपाश्रिता शरणागता इति यावत् तेषा जीवितानि-भूयो भूय ससार न आसादनेन निर्विघ्नतदवस्थानलक्षणजीवितानि पालयन्ति रक्षन्ति, हि यत , त्वामाश्रि तस्य त्वा-निन शरण्यमाश्रितस्य त्वच्छरणागतस्येति यावत्, एष भाव समुपलभ्यमानो भवमम्बधिरागद्वेषादिर्न सक्तोऽपि, चिर चिरकाल, कुत ? स कुतश्चित तथा च परवादिषु गुणसद्भावाद् गुणग्रहणतननस्य तेषु नाथबुद्धियुक्ता आश्रितजनभावविनाशकत्वलक्षणदोषवति त्वयि द्वेषश्च युक्त , अनया च निन्दया भगवत स्तुतिर्यन्त्रैव, परवाद्युपासका अनन्तकाल भवेषु भ्राम्यन्ति त्वदुपासकस्तु भवपाशव धनापगमाच्छीघ्रमेव मुच्यत इति ॥ ७ ॥

चित्रत्वेन प्रतीयमानस्यापि चित्रत्वाभावमचित्रत्वेन प्रतीयमानस्य च चित्रत्व भगवद्विषये दर्शयन् स्तौति—

चित्र किमत्र यदि निर्वचन विवादा,
न प्राप्नुवन्ति ननु शास्तरि युक्तमेतत् ।
उक्त च नाम भवता बहु नैकमार्ग,
निर्विग्रह च किमत परमद्भुत स्यात् ॥ ८ ॥

चित्र किमत्रेति- शास्तरि सति विवादा निर्वचन न प्राप्नुवन्ति [इदं चित्र त्वेन प्रतीयते किन्तु] अत्र चित्र किम् ?, ननु युक्तमेतत् , भवता च बहुना एकमार्गमुक्त च निर्विग्रह स्यात् [नेद चित्रम्] भवता च बहु नैकमार्ग चोक्त निर्विग्रह स्यात्, [परमचित्रमिदमत आह] अत परम् अद्भुत किम् ?' इत्य न्वय । शास्तरि वादिप्रतिवादिभ्यामभ्युपगतकथासमयस्य प्रतिपालनकृत्वा वधाधनलक्षणशासनकर्तरि तटस्थस्वरूपे च भवति सति, विवादा एकान्त नित्यत्वैकान्तानित्यत्वादिविषया विविधा वादा मतानि निर्वचन निर्णीतवचनम्, निर्णयमित्यर्थ न प्राप्नुवन्ति नाधिगच्छन्ति, एतद् यद्यपि चित्र यत शास्तरि सत्यवश्य विवादाना निर्णयेन भाव्यम्, अन्यथा लोकविरुद्ध स्यात्, तथा प्यत्र चित्रम् आश्चर्यम्, किम् ? किमपि नाश्चर्यम्, तथाहि-ननु कोमला लाप शास्तरि साधुमतानुशासनकर्तरि सति विवादाना-परस्परविरुद्धानां निर्मूलाना प्रलापनाम्, निर्वचनस्य-निरके सम्यक्तया प्रतिपादनस्येति यावत्, योऽभाव स युक्त एव, भवति साध्वनुशास्तरि यथाकथञ्चित् परस्पर

अपि प्रलापा निर्वृत्तु शक्यन्ते, सति तु तस्मिन्नदमनन्तधर्मात्मकस्य स्वपक्षस्य निर्वचनाभावो युक्त एव । च किञ्च, नामेति कोमलामन्त्रणे, यद्वा नाथेति पाठे हे त्रिभुवनस्वामिन् ! भवता जिनेन, बहुना भावप्रधाननिर्देशाद् बाहुल्येन, एकमार्गम् एक -मुख्य मार्ग -प्रतिपादनपद्धतिर्यस्य तादृशम्, उक्त प्रतिपादनम् "वचक परिभाषणे" इत्यतो भावे क्तप्रत्यये, "पा क्लीबे" [२ २ ९२] इति षष्ठ्याविकल्पनात् कर्तरि तृतीया च, तथा च भवतो जिनस्य प्रतिपादनमित्यर्थः, क्व पुन , निर्विग्रह निर्विवाद विगतविरोध तत्, स्यात् भवेत्, एवं भवतैकया पद्धत्या बाहुल्येन प्रतिपादित निर्विरोध स्यादिति यद्यपि नाद्भुतम्, एकव्यक्तिप्रतिपादितस्यैकविषयस्य तथात्वौचित्यात्, तथाप्यस्ति परमाश्चर्यमित्याह-अत परम् अद्भुतम्-आश्चर्यं किम् ? यत बहु प्रचुरम्, नैकमार्गं न एको नैक नित्यत्वानित्यत्वादिरित्रिविधधर्मावलम्बनेन नानाप्रकार, एवंविधो मार्ग -प्रतिपादनशैली यस्य तादृशम्, उक्त वचनम्, निर्विग्रह निर्विरोध स्यात् एतदवश्यमेव परमाद्भुतमिति भाव । यद्वा भवता महावीरजिनेन चकारादन्यजिनगणेन, कीदृशन ? बहुना प्रचुरेण दशान्तरितकालान्तरिततत्तज्जिनेनेत्यर्थ , एकमार्गं कथञ्चिन्नित्यत्वानित्यत्वाद्यनन्तधर्मात्मैकवस्तुप्रतिपादकलक्षण एको मार्ग प्रतिपादनशैली यस्य तादृश निर्विग्रह च विरोधरहित च उक्त प्रतिपादनम्, नामेति प्रसिद्धौ प्रसिद्धमेवैतद्-यदुत, अखिलेनापि जिनेनानन्तधर्मात्मकवस्तुतत्त्वप्रतिपादक विवादरहित शासनमेकमवाप्तमिति प्रवाहतोऽनाद्यनन्त चेद शासनम्, अत परम् इतोऽधिकम्, अद्भुतम् आश्चर्यम्, किं स्यात् न किञ्चिद् भवेत्, अनेकेऽपि वक्तारो भिन्नसमयव्यवस्थिता अनाद्यनन्तसमयेऽप्येकमेव राद्धान्त विवादविनिर्मुक्तमुक्तवन्त इति महदाश्चर्यमित्यर्थ ॥ ८ ॥

त्रिभुवनातिशायिनि भगवति जिन निरीक्षितेऽपि यो भवविरक्तो भवसन्तापरहितश्च न भवति नासौ जनो न वाऽतिगुणदोषज्ञ इत्याह—

मा प्रत्यसौ न मनुजप्रकृतिर्जिनोऽभू
च्छङ्के च नातिगुणदोषविनिश्चयज्ञ ।
यस्त्वा जिन ! त्रिभुवनातिशय समीक्ष्य,
नोन्मादमाप न भवज्वरमुन्ममाथ ॥ ९ ॥

मा प्रत्यसाविति-अत्र पद्ये 'जिनोऽभूत्' इत्यस्य स्थाने 'जनोऽभूत्'

इति 'यस्त्वाम्' इत्यस्य स्थाने 'यस्त्वाम्' इति च पाठः सम्यगाभाति । 'हे जिन ! यस्त्रिभुवनातिशयं त्वां समीक्ष्य उन्मादं न आप, भवज्वरं न उन्ममाथ, असौ जनो मां प्रति मनुजप्रकृतिर्नाभूत्, अतिगुणदोषविनिश्चयज्ञश्च नाभूत्, इति शङ्के' इत्यन्वयः । हे जिन ! जितरागादिरिपो !, यो जनः, त्रिभुवनातिशयं त्रिभुवन-त्रिलोकीम् अतिशेते महिम्नाऽतिक्रामतीति त्रिभुवनातिशयस्तथाभूतम्, त्वां समीक्ष्य प्रत्यक्षीकृत्य उन्मादं लौकिकदृष्ट्या उन्मत्तभावं सांसारिकविषयानासक्तिमिति यावत्, न आप न प्राप्तवान्, तथा भवज्वरं सांसारिकसंतापम्, न उन्ममाथ न उन्मूलयामास, असौ तथाभूतः, जनः मनुष्यः मां प्रति मम दृष्ट्या, मनुजप्रकृतिः मनुष्यस्वभावो न, अभूत्, किन्तु पशुस्वभाव एवेति भावः अस्तु वा तस्य पामरमनुजसाधारणस्वभावत्वं, किन्तु अतिगुणदोषविनिश्चयज्ञः अति-अत्यन्तम् गुण-दोषयोः -कर्तव्याऽकर्तव्ययोः साधुत्वासाधुत्वयोर्वा विनिश्चय-विनिर्णयं जानातीति तादृशः नाभूत् नैवाभवत्, इति शङ्के सम्भावयामीत्यर्थः, तस्य मनुजप्रकृतित्वे तत्रापि साधुत्वासाधुत्वविवेचनरूपमनुष्यासाधारणगुणयुक्तत्वे च सति स त्वद्दर्शनानन्तरमवश्यमेव विषयेभ्यो वैचित्र्यं भवतापशान्तिं च प्राप्नुयादिति भावः ॥ ९ ॥

हे जिन ! अन्येऽपि वादिनोऽन्ते त्वामेव शरणीकृत्य शिवं गता नान्यथेत्याह—

अन्येऽपि मोहविजयाय निपीड्य कक्षा-
मभ्युत्थितास्त्वयि विरूढसमानमानाः ।
अप्राप्य ते तव गतिं कृपणावसाना-
स्त्वामेव वीर ! शरणं ययुरुद्वहन्तः ॥ १० ॥

अन्येऽपीति— अन्येऽपि त्वयि विरूढसमानमानाः कक्षां निपीड्य मोहविजयायाभ्युत्थिताः, कृपणावसानास्ते तव गतिमप्राप्य हे वीर ! त्वामेव शरणमुद्वहन्तो ययुः' इत्यन्वयः । अन्येऽपि तीर्थान्तरीया अपि, त्वयि जिने, विरूढसमानमानाः विशेषेण रूढः -परिगृहीतः, समानो मानो यैस्ते विरूढसमानमानाः, यथा जिनो विषयासक्त्यादिकं परित्यज्य गृहीतवैराग्यदण्डोऽनशनादितपस्यया मोहं जितवान्, तथाऽहमपीत्यत्र विरूढसमानमानाः, कक्षां निपीड्य मोहविजयोपायसामग्रीसम्पादनलक्षणकक्षां नितरां पीडयित्वा-तत्रत्य विघ्नादिक्षुद्रोपद्रवशान्तिं कृत्वा, यो हि समकक्षं शत्रुं परानयितुमिच्छति स

स्वबलाधानाय कक्षा निपीडयन्तीयुत्वा मोहविजयाय मोहक्षणशत्रुजिगीषया, अभ्युत्थिता मयप्रकारेण सम्भृतनियमसामग्रीका, एवमपि कृपणावसाना कृपण भावप्रधाननिर्देशात् कार्पण्यम्, अवसान-अन्त येषा ते कृपणावसाना अथवा कृपणस्यावसान पर्यवसान-परिसमाप्तिर्येषु ते कृपणावसाना तथाविधतपस्यादिकरणसामर्थ्याभावादत्यन्तकृपणा सन्त ते परवादिन, तव जिनस्य, गतिं मोहविजयादिपूर्वकमुक्तिधामगमनारिलष्टां गतिम्, अप्राप्य अनासाद्य हे वीर! त्वामेव शरण जिनवर शरणभूतम्, उद्वहन्त आश्रयन्त ययु त गतिं प्राप्नुवन्त ॥ १० ॥

हे जिन! अन्यरचनाद्यभिमानमपि परेषा त्वद्वचाख्याख्यानोद्यमारम्भाभावएवेत्युपदर्शयति—

तावद् वितर्करचनापटुभिर्वचोभि-
मेंधाविन कृतमिति स्वयमुद्वहन्ति ।
यावन्न ते जिन! वच स्वभिचापलास्ते,
सिंहानने हरिणवालकवत् स्खलन्ति ॥ ११ ॥

तावदिति । वितर्करचनापटुभिर्वचोभि कृतमिति स्वय तावन्मेधाविन उद्वहन्ति हे जिन! ते वच स्वभिचापलास्ते यावन्न स्खलन्ति सिंहानने हरिणबालकवत् इत्यन्वय । वितर्करचनापटुभि विशिष्टा या तर्कस्य रचना तस्या पटुभि-समर्थ वचोभि वचनै कृत रचितमेतत् प्रकरणम् इति स्वयम् इत्याकारकाभिमानम्, तावत् तावत्कालम्, मेधाविन धारणावज्ज्ञानशालिन उद्वहन्ति धारयन्ति, हे जिन! ते तव वचस्सु अनन्तधर्मात्मकवस्तुप्रतिपादकनयनिक्षेपाद्यकलितप्रतिपादनशैलीसम्पन्नभङ्गधात्मकवचनेषु, स्वभिचापला अत्यन्तचापल्ययुक्ता ते मेधाविनोऽभिमानिनोऽभिनवग्रन्थकर्तार, यावत् यावत्कालम्, न स्खलन्ति त्वद्वचसामपयानभिज्ञत्वात् तद्व्याख्यानासामर्थ्यलक्षणस्खलना नानुभवन्ति, तत्र निदर्शन-सिंहानने केसरिणो मुखे, हरिणबालकवत् मृगशिशुरिव, यावद् सिंहानने न प्रविशति मृगशिशु स्तावदेव गतिचापल्याभिमानस्तस्य यथेत्यर्थ ॥ ११ ॥

हे जिन ! त्वद्वापितापमानपरायणानां बालानामज्ञानां धकारोत्तीर्णत्वाभावाय सौरयमत सुखस्पृहयालवो भवद्वापितान्यनुसरेयुरेवेत्याह—

त्वद्वापितान्यविनयस्मितकुञ्चिताक्षाः,
स्वग्राहरक्तमनसः परिभूय बालाः ।
नैवोद्भवन्ति तमसः स्मरणीयसौख्याः,
पातालीनशिखरा इव लोध्रवृक्षाः ॥१२॥

त्वद्वापितानीति— अविनयस्मितकुञ्चिताक्षाः स्वग्राहरक्तमनसः स्मरणीयसौख्याः बालाः त्वद्वापितानि परिभूय तमसो नवोद्भवन्ति, पातालीनशिखरा लोध्रवृक्षा इव इत्यन्वयः । अविनयस्मितकुञ्चिताक्षाः अविनयेन आत्मवरत्रिपादिक प्रति विनयाभावेन औद्धत्येन यत् स्मितम् ईषद्धास्य, तेन आकुञ्चितानि-ईषत्सङ्कुचितानि, अक्षीणि-चक्षूंषि येषां ते अविनयस्मितकुञ्चिताक्षाः स्वग्राहरक्तमनसः स्व ग्राहवत्-मकरवत् स्वमते स्थापयन्ति ये ते स्वग्राहाः परतैर्थिकाः, तेषु, रक्त-हितोपदेष्टृत्वेनासक्तं मनो येषां ते स्वग्राहरक्तमनसः, स्मरणीयसौख्याः ग्राहासक्तचेतसां यदा कदाचिद् ग्राहमुखनिपतनात् सम्भावितमरणानां सौख्यं न सम्भवतीति स्मरणाय सौख्यं येषां ते स्मरणीयसौख्याः, परतैर्थिकस्वरूपग्राहसन्निहितानां तद्विश्वसितानां यदा कदाचिद् दुःखमेव सन्निहितं न तु सुखलेशोऽपीति एवम्भूता बालाः अज्ञानिनः हे जिन ! त्वद्वापितानि त्वद्वचनानि परिभूय तदयानुष्ठानलक्षणपरिभवास्पदं कृत्वा, तमसो ऽज्ञानलक्षणान्धकारात्, नैवोद्भवन्ति न पृथग्भूय प्रकटीभवन्ति, अज्ञानान्धकार एव निमज्जन्तीति यावत्, अत्र निदर्शनं-पातालीनशिखराः पाताल-पातालसदृश गिरिगुहान्तर्गतनिम्नप्रदेशे लीन-निमग्न, शिखरं-स्वोपरितनभागो येषां ते पातालीनशिखराः लोध्रवृक्षा इव वृक्षविशेषा इव, यथा लोध्रवृक्षोऽल्पपरिमाणः मृगान्धरहितानल्पपुष्पभाराक्रान्तो वयसा नाढ्यो भवति किन्तु गिरिगुहान्धकारपरिगत एव भवतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

हे जिन ! सकलजनसाधारण्येनोपदेशं कुर्वतोऽपि भवतो यः कश्चिदभव्यो गाढमिथ्यात्वो भव्यो वा नोपदेशं गृह्णाति तत्र तस्यैव जीवस्य कर्मविस्फुरितमित्युपदर्शयति—

सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य,
यल्लोकबान्धव ! तवापि खिलान्यभूवन् ।

तन्नाद्भुतं खगकुलेष्विह तामसेषु,
सूर्यांशवो मधुकरीचरणावदाताः ॥ १३ ॥

सद्धर्मेति-'हे लोकबान्धव ! सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य तवापि यत् खिलान्यभूवन् तद् अद्भुतं न इह तामसेषु खगकुलेषु मधुकरीचरणावदाताः सूर्यांशवः' इत्यन्वयः । हे लोकबान्धव ! लोकानां त्रिभुवनवासिनाम्, अविशेषेण हितार्थं प्रवर्त्तमानत्वाद् बान्धव इव, सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य सद्धर्म एव-परमपुरुषार्थमोक्षावन्ध्यकारणज्ञान दर्शन चारित्रलक्षणरत्नत्रयात्मकक्षान्त्यादिलक्षणो वा सद्धर्म एव बीज-मोक्षानन्दकन्दजनकत्वेन बीजमिव, तस्य यदुपदेशद्वारा जीवात्मक्षेत्रेषु वपनं तत्रानघ-निष्पाप विघ्नरहितमिति यावत्, कौशल-नैपुण्यं यस्य स सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्तस्य, तवापि जिनस्यापि, खिलानि कानिचिदभव्यजीवक्षेत्राणि अकृष्टभूसमानि, यत्रोप्तं बीजं नाङ्कुरायालमिति खिलानि सद्धर्मबोधरहितानि, अभूवन् अभवन्, यदेतत् तत् अद्भुतं आश्चर्यं न, अत्र निदर्शनम्-इह अस्मिन् लोके तामसेषु तमःप्रधानेषु रात्रावेवान्धकारनिरन्तरापूरितप्रदेशे विहरमाणेषु घूकादिषु खगकुलेषु पक्षिगणेषु सूर्यांशवः सर्वजीवान् प्रत्यविशेषेण प्रकाशकारत्वैकस्वभावाः सूर्यकिरणाः, मधुकरीचरणावदाताः मधुकरीणां-भ्रमरीणां, येऽत्यन्तकृष्णवर्णाः चरणाः-पादाः, तेषामिवावदाताः -अत्यन्तप्रकाशप्रतिरोधकनीलिमाभाज इत्यर्थः ॥ १३ ॥

हे जिन ! ये खलु त्वच्छासनाधिगममन्तरेणैव पुरुषकारमास्थाय मुक्तिमभिलषन्ति ते पतन्त्येवाधो न तु मुक्तिमन्यदप्यभीष्टं वाऽऽसादयन्तीत्याह—

त्वच्छासनाधिगममूढदिशां नराणा-
माशास्महे पुरुषमप्यनुपत्तमेव ।
उन्मार्गयायिषु हि शीघ्रगतिर्य एव,
नश्यत्यसौ लघुतरं न मृदुप्रयातः ॥ १४ ॥

त्वच्छासनेति— त्वच्छासनाधिगममूढदिशां नराणां पुरुषमप्यनुपत्तमेवाशास्महे, हि [यतः] उन्मार्गयायिषु य एव शीघ्रगतिः असौ लघुतरं नश्यति, न मृदुप्रयातः' इत्यन्वयः । हे जिन ! त्वच्छासनाधिगममूढदिशां त्वच्छासनस्य-अनेकान्ततत्त्वप्रतिपादकत्वदीयस्याद्वादराद्धान्तस्य, अधिगमे

सम्यगथावगतौ, मूढदिशा-मूढा मोहाक्रान्ता दिक्-उपायप्रकारो येषां ते मूढदिशस्तेषां स्याद्वादाद्यथाधिगमोपायातिरिक्तोपायज्ञानलक्षणदिग्भ्रमशालिनामिति यावत्, नराणां जनानाम्, पुरुषमपि पुरुरकारमपि, प्रयत्नमपीत्यर्थ, अनुपन्नमेव अनु-पश्चात् समीपे वा, पन्न पतन यस्मात्तदमेव, आशास्महे मन्यामहे अत्र "अनुपत्तमेव" इति स्थाने "अनुपन्नमेव" इति पाठ स्वीकृत, यद्वा "पुरुषमप्यनुपत्तमेव" इति स्थाने 'उपरुपमप्यनुयत्नमेव" इति पाठ तथा च अनुयत्नमपि स्यानुरूपतया स्वीकृत यत्नमपि, अपरुपमेव मृदुमेव मन्दमेव प्रयत्नाभावमेवेति गूढाभिप्राय, आशास्महे अभिलषाम, यदीदृश प्रयत्नो न स्यात्त स्यादेषामनिष्टमिति प्रयत्नाभाव एव श्रेयानितीच्छाम इति भाव । हि यत, यस्मात् कारणात्, उन्मार्गयायिषु अभीष्टग्रामावाप्तिमार्गमुल्लङ्घ्यान्यमार्गगमनशीलेषु पथिकेषु, य पत्र पथिक, शीघ्रगति शीघ्र यथा स्यात् तथा गति-गमन यस्य स शीघ्रगति, शीघ्रगमनानुकूलप्रयत्नवान्, असौ शीघ्रगमनप्रयत्नवान् पथिक, लघुतर शीघ्रमेव, नश्यति अभीष्टस्थानमनासाद्य चौराद्युपद्रुतस्थान प्राप्य नश्यति, न मृदु प्रयात यो मन्द मन्द गच्छति स न नश्यति, मार्गभ्रष्टस्यापि तस्य दूरगमनाभावेन सन्निहिततया दैवयोगात् सन्मार्गज्ञपुरुषस्य तन्मध्य एव सम्मेलनतस्तदुपादष्टाभीष्टदेशप्राप्तिमार्गज्ञानात् तन्मार्गानुसरणतोऽभीष्टदशावाप्त्या विनाशाभावसम्भवादित्यर्थ ॥ १४ ॥

हे मित्र ! मा भवतु स्वच्छास्त्रानधिगम, त्वद्रूपज्ञानमपि रागविनाशद्वारा भवोच्छेदप्रत्यलमित्याह—

तिष्ठन्तु तावदतिसूक्ष्मगभीरगाधा,
ससारसस्थितिभिद श्रुतवाक्यमुद्राः ।
पर्याप्तमेकमुपपत्तिसचेतनस्य,
रागार्चिषं शमयितुं तव रूपमेव ॥ १५ ॥

तिष्ठन्त्विति-'अतिसूक्ष्मगभीरगाधा श्रुतवाक्यमुद्रा ससारसस्थितिभिद तावत् तिष्ठन्तु, उपपत्तिसचेतनस्य रागार्चिष शमयितु तव रूपमेवैकं पर्याप्तम्' इत्यन्वयः। अतिसूक्ष्मगभीरगाधा अतिसूक्ष्म-स्थूलधियामगोचर क्षयोपशमविशेषशालिपुरुषगम्य, गभीर-गूढ, गाध-हृदय तात्पर्य येषां ते अति

मृदुमदभारगाधा, श्रुतयाक्ययमुद्रा धुलस-हाद्राह्निल्लक्षणगामनम्, यानि यावशालि सर्वा मुद्रा भाकान्तधानकनसद्वर्माविष्टद्भेदावबोधकतत्त्वपमेद गर्मोधस्साधन्दरा, स्वात्मराद्विशालिन्य मालिन्यादितत्सयाभिमगावरुद्धमर निधव्रिपानका त्वभमनिरादकनुग्याकवानीति यावत्, ससारस्थितिभिदः समारम्य-चतुर्विधगतिभ्रमणलक्षणसगरणम्य संस्थितीनाम् इत्यककमसुरीत्य मसरणमित्यादिस्थितीनाम्, भिद्-भङ्गा याभिस्ता ममारस्थितिभिद, तिष्ठन्तु तावत् सन्तु तावद्, जैनागमाथ मम्यग् आनन्त समारम्भरूपाभिना सन्दलता विरक्ता स्तुरवस्थाभिसन्धि, उपपत्तिसचेतनस्य युक्तियुक्तविशिष्टतावता न्ति पुन रागाचिय पुत्रकलत्र धनादिकामनाभीन्, दामयितु जिनान् यितुम्, हे जिन! तव रूपमेव शस्त्रादिहीनकरादपविशरीरस्वरूपमथ, एव केवलम् पर्याप्त समथम्, यदाह-

"प्रशमरसनिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं वदनकमलमङ्कः कामिनीसङ्गशून्य ।
करयुगमपि यत् ते शस्त्रसम्बन्धवन्ध्य, तदसि जगति देवो वीतरागस्त्वमेव ॥१॥"

तव शस्त्रस्त्रालङ्करणदानविग्रहमात्रदर्शनमपि कुर्वन् क मयेना रागविमुक्तो न स्यादिति हृदयम् ॥ १५ ॥

हे जिन! ये तत्स्वरूपं न जानन्ति त वस्तुतोऽविरक्ता व्यसनसमीपगतानपि अङ्कुरेव विश्वासयन्तो स्वमने पातयन्तीत्युपदर्शयति—

वराग्यकाहलमुखा विषयस्पृहान्धा,
ज्ञातु स्वमप्यनधिया हृदयप्रचारम् ।
नात पर भव इति व्यसनोपकण्ठा,
विश्वामयन्त्युपनतास्त्वयि मूढसञ्ज्ञा ॥ १६ ॥

वैराग्यकाहलमुखा इति- त्वयि मूढसञ्ज्ञा वैराग्यकाहलमुखा विषय स्पृहान्धा व्यसनोपकण्ठा स्वमपि हृदयप्रचारमपि ज्ञातुमनधिया उपनतान् नात पर भव इति विश्वासयन्ति इत्यन्वय । हे जिन! त्वयि स्वस्वरूपे मूढसञ्ज्ञा मूढा-अनवगाहिनी, सञ्ज्ञा-मतिर्येषा त तथा, स्वस्वरूपाभिज्ञानरहिता इत्यथ, वैराग्यकाहलमुखा अह विरक्तोऽह विरक्त इति कोलाहलमात्रकारिणो न तु वस्तुतो विरक्ता, विषयस्पृहा धा कलत्र मे भवतु पुत्रधनादयो मे भवन्तीति विषयस्पृहया-विषयकामनया अन्धा -मुक्तिमार्गानवकाकिन,

व्यसनोपकण्ठा धूतान्तिकप्रमलपरिगता स्वमपि आत्मीयमपि, आस्ता मन्येषां हृदयप्रचारं हृदयस्य प्रचारमभिप्रायम् ज्ञातुं बोद्धुम्, 'अनधिया' इति स्थाने 'अनधिपा' इति पाठ सम्यक्, अनीशा असमर्था इति तदर्थः, उपनतान् आश्रितान्, अत पर वर्तमानभवाद् अनन्तरं, न भव न ससार, इति एव, निश्वासयन्ति श्रद्धापयन्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥

मनोगतजिनवाग्द्युतिप्रकाशाविकला जना सत्त्वोपघातपरायणा एकान्तवादु पदौक्तिवाङ्मद्यपानोन्मत्ता अन्ध तम प्रविशन्तीत्याह—

सत्त्वोपघातनिरनुग्रहराक्षसानि,
वक्तृप्रमाणरचितान्यहितानि पीत्वा ।
अद्वारक जिन ! तमस्तमसो विशन्ति,
येषां न भान्ति तव वाग्द्युतयो मनस्सु ॥ १७ ॥

सत्त्वोपघातेति-'हे जिन' येषां मनस्सु तव वाग्द्युतयो न भान्ति [ते] सत्त्वोपघातनिरनुग्रहराक्षसानि वक्तृप्रमाणरचितान्यहितानि पीत्वा तमसस्त मोऽद्वारक विशन्ति इत्यन्वय । हे जिन ! रागद्वेषाद्यखिलभावारातिजयात् प्राप्तकेवल ज्ञानशालिभगवन् ! येषां परवादिविप्रतारितानां मूढानाम् मनस्सु अन्तःकरणेषु तव जिनस्य, वाग्द्युतय अनेकान्ततत्त्वप्रतिपादकस्याद्वादोद्योता, न भान्ति समीहितार्थतत्त्वावबोधकतया न प्रकाश न्ते यत्तदोर्नित्यसम्बन्ध इति येषामिति पदोक्तित्वात् त इति पदमनुक्तमप्युपस्थित भवति, ते जिनवाक्यद्युति प्रकाशानाधारहृदया, सत्त्वोपघातनिरनुग्रहराक्षसानि सत्त्वा –प्राणिन स्तेषामुपघातो–वधपीडादिस्तत्र निरनुग्रहाणि–अनुकम्पादिलक्षणानुग्रहरहितानि, राक्षसानि राक्षससदृशानि रक्षस् शब्दो नपुसक अतन, रक्षांसि एवेति स्वार्थेऽणि राक्षसानि, 'प्रकृतेर्लिङ्गवचने बाधन्ते स्वार्थिका क्वचित्' इत्यत्र क्वचिद्ग्रहणाद् यथा प्रकृता यवागु – यवागुमयी, यवागुमयम्' इत्यत्र विकल्पेन लिङ्गातिवर्तन भवति तथा प्रस्तुतेऽपि विकल्पेन लिङ्गपरिवर्तनाभावपुसकत्व पुस्त्व च, तत्र नपुसकत्वादरोऽत्रेत्याभाति, वक्तृप्रमाणरचितानि वक्तैव प्रमाण वक्तृप्रमाण तेन रचितानि, अथवा वक्तु प्रमाण–वक्तृमात्रानुमत प्रमाण वक्तृप्रमाण तेन रचितानि अस्मिन्नप्यर्थे वक्त्रैव प्रमाण वक्त्रभिमतप्रमाणमेव प्रमाणमिति कृत्वा वक्तृकल्पना मात्ररचितानीति यावत्, अहितानि न विद्यते प्रतिपाद्य वन हित येषु तान्य-

हितानि हितप्रतिपादकत्वाभावकन्ति, अथवाऽहितप्रतिपादकवचनमहितमित्युच्यत इत्यहितप्रतिपादकानि वचनानि, वक्ष्यमाणपानक्रियानुरोधात् तादृशवचनरूपाणि मद्यानीत्यर्थ, पीत्वा यथा हृदय तदार्द्रं भवति तथा निपीय, तमस्तमस्तम अत्यन्तनिविडमन्धकार महामोहान्धकारमिति यावत्, अद्वारक न विद्यते द्वारं-बहिर्निर्गमनमार्गो यत्र तदद्वारकम्, तदन्तः प्रविष्टस्य बहिर्निर्गमनं न भवतीति यावत्, विशन्ति प्रविशन्ति, अन्धे तमसि प्रविष्टास्ते तत्रैवावतिष्ठन्ते न पुनर्महामोहविमुक्ता भवन्तीत्यर्थ ॥ १७ ॥

जिनशासनविमुखेषु परवादिषु महामोहविजृम्भितमसाधारणमित्युपदर्शयन्ति-

दग्धेन्धन पुनरुपैति भव प्रमथ्य,
निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम्।
मुक्त स्वय कृतभवश्च परार्थशूर,
त्वच्छासनप्रतिहतेष्विह मोहराज्यम् ॥ १८ ॥

दग्धेन्धन इत- हे जिन ! इह त्वच्छासनप्रतिहतेषु मोहराज्यम्, दग्धेन्धन निर्वाणमपि प्रमथ्य अनवधारितभीरुनिष्ठं भव पुनरुपैति परार्थशूर स्वय मुक्त कृतभवश्च' इत्यन्वय । हे जिन ! इह अस्मिन् ससारे, त्वच्छासनप्रतिहतेषु जिनाज्ञामुल्लङ्घ्य क्रियानुष्ठानोपदेशपरायणेषु परेषु, मोहराज्य मोहस्य-ममेदमिति ममताभिमानस्य साम्राज्यम् कीदृश तदित्याकाङ्क्षायामाह-दग्धेन्धन दग्धानि-ज्ञानाग्निना दग्धानि इन्धनानि-पुण्यपापलक्षणकर्माणि यस्य स दग्धेन्धन, सर्वथा पुण्यपापविनिर्मुक्त निर्वाणमपि निर्वृतिमपि मुक्तिमपीति यावत् प्रमथ्य प्राप्तमपि निर्वाण परित्यज्य, अनवधारितभीरुनिष्ठम् अनवधारिता-अवधारिता-इयताऽऽत निर्णीता, न तथा अनवधारिता, प्रचुरेति यावत्, एतादृशी भीरूणा-भयमस्ताना स्वानुयायिना निष्ठा-विनाशो यत्र तादृश मतम्, यद्वा अनवधारिता गणनातीता ये भीरवस्तेषा निष्ठा-याचना यस्मिंस्तादृश यथा स्यात् तथेति क्रियाविशेषणम्, भव ससारम्, पुन क्षयानन्तरमपि, उपैति प्राप्नोति, एवभूतो जन कीदृश ? परार्थशूर परस्य भयाद् निर्वृत्तिलक्षणार्थप्रत्यये पराक्रमशाली स्वयमुक्त स्वय निर्वाणमवाप्तोऽपि सन्, कृतभवश्च परोपकारार्थं गृहीतजन्मादिक्लेशैव मोहराज्यम्, तदुक्तम्-

'ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्तार परम पदम्।
गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भव तीर्थनिकारत ॥ १ ॥'

इति मोहराज्यतादात्म्यात्-

"अज्ञानपांसुपिहित पुरातन कर्मबीजमविनाशि ।
तृष्णाजलाभिषिक्त मुञ्चति जन्माङ्कुर जन्तो ॥ [ ]
दग्धे बीजे यथात्यन्त, प्रादुर्भवति नाङ्कुर ।
कर्मबीज तथा दग्ध, न भवति भवाङ्कुर ॥" [ ]

इत्यादिकमनुसन्धेयम् ॥ १८ ॥

अन्ये पुण्य पापयोर्यथायथस्वरूपानभिज्ञा पापानभिलाषिण पुण्याभिला षिणश्च, जिनस्तु भगवान् पुण्यपापयोर्यथायथस्वरूपाभिज्ञोऽपि पाप पुण्योभय मपि ज्ञानाग्निना धाक्षीदिति वैशिष्ट्यमुपदर्शयति-

पाप न वाञ्छति जनो न च वेत्ति पाप,
पुण्योन्मुखश्च न च पुण्यपथ प्रतीत ।
नि सशय स्फुटहिताहितनिर्णयस्तु,
त्व पापवत् सुगत ! पुण्यमपि व्यधाक्षी ॥ १९ ॥

पाप न वाञ्छतीति—'जन पाप न वाञ्छति पाप न च वेत्ति, पुण्यो न्मुखश्च न च पुण्यपथ प्रतीत, सुगत ! नि सशय स्फुटहिताहितनिर्णयस्त्व तु पापवत् पुण्यमपि व्यधाक्षी' इत्यन्वय । जन अनधीतजिनशासनो लौकिक-परीक्षकसाधारण पुरुष, पाप नरकादिदु खनिमित्तमशुभ कर्म तत्प्रभवमहित साधनमदृष्ट च, न वाञ्छति नेच्छति पाप मे भवत्विनीच्छावान् न भवतीति यावत् च पुन, पाप निरुक्तस्वरूपमदृष्टम्, न वेत्ति न जानाति, च पुन, पुण्योन्मुख पुण्य मे भवत्वित्यभिलाषावान् पुरुष, च पुन न नैव, पुण्यपथ प्रतीत ज्ञातेत्यध्याहार्यम्, तथा च निरुक्तजनेन पुण्यमार्गो नैव ज्ञात यद्वा 'न च पुण्यपथप्रतीत' इति पाठ प्रतीत -ज्ञात पुण्यपथो येन स तथा, एवंविधो न, आहिताग्न्यादिपाठात् पुण्यपथशब्दस्य प्राग् निपात, यद्वा "न च पुण्यपथ प्रतीत' इति पाठ, पुण्यमार्ग प्रति न इत -गत इति तदर्थ, यदि पापस्वरूप सम्यग् जानीयात् सदैव पापमकामयमानो जन पाप प्रवृत्तिको न भवेत् तथा च पापफलभुगपि न भवत्, अन्यथा पापस्वरूपा निष्प्राप्रतिसन्धानात् अपारलौकिकपापकर्मा तत्फलमभीयादेव, एव पुण्यमार्गा भिज्ञ एव यथावत् पुण्यमार्गानुष्ठानत पुण्यफल स्वर्गादिक प्राप्नुयात्, अन्यथा

तु पुण्यमागमज्ञालन् यथावत् पुण्यकर्मानुष्ठानात् पुण्याभिगम्यपि पुण्यफल नाक्षीयादृत्यत्याशय, सुगत ! गत्यर्थानां ज्ञानार्थत्वात् ज्ञानाभ्यासात् वर्तमाने कर्तरि क्त, तथा च पुण्यपापयो सम्यग्ज्ञाता सुगत, तत्सम्बोधने हे सुगत ! जिन !, निस्संशय संशयरहित यथा स्यात् तथा, स्फुटहिताऽहित निर्णय स्फुट स्पष्ट हिताऽहितयो, निर्णयो निश्चयो यस्य स स्फुटास्फुटहिताहितनिर्णय, त्व तु वीतरागो भगवान् जिन पुन, पापवत् पाप विपाक यथा दग्धवान् तथा, पुण्यमपि सम्यग्विज्ञात पुण्यमपि, व्यधाक्षी विशेषेण निरवशेषेण दग्धवानित्यर्थ, शुभ कर्माशुभ च कर्म स्वस्वफलोपभोगाय भव पुन पुनर्जन्मापादयत्येव जीवमिति न तदुभय हितम्, पापवत् पुण्यस्यापि भव भ्रमणहेतुत्वात्, किन्तु मोक्षसुखमेव परमानन्दस्वरूप हितमिति स्पष्टहिताहित निर्णयवान् जिन पापवत् पुण्यमप्यहितसाधनत्वादहितमिति तदुभय परित्यागविधया मोक्षसुखमवैकं हितमुपादत्त इति हृदयम् ॥ १९ ॥

तीर्थ्यान्तरीयेभ्य सत्कारलाभाद्यर्थोपदेशकोपदेशवचनद्वारा दुस्त्वद्विड्जनहृदयानुप्रविष्टेभ्यो दुस्त्वद्विप जन श्रेयोमार्गं प्रति कर्षन् जिन एव वैशिष्ट्यमवाप्तवानित्याह—

सत्कार लाभपरिपक्तिशठैर्वचोभि

दुस्त्वद्विष जनमनुप्रविशन्ति तीर्थ्या ।

लोकप्रपञ्चविपरीतमधीरदुर्गं,

श्रेय.पथ त्वमविदूरसुख चकर्ष ॥ २० ॥

सत्कारेति— तीर्थ्या सत्कारलाभपरिपक्तिशठैर्वचोभिर्दुस्त्वद्विष जनमनुप्रविशन्ति, हे जिन ! त्व लोकप्रपञ्चविपरीतमधीरदुर्गमविदूरसुख श्रेय पथ चकर्ष इत्यन्वय । तीर्थ्या परतैर्थिका, सत्कार लाभपरिपक्तिशठै सत्कार स्वागतवचनपादप्रक्षालनादिकम्बरायासनोपवेशनादि, लाभ -गोभूमिरत्नादि प्राप्ति, सत्कारलाभयो परिव पक्ति -पाक परिपूर्णता, तत्कृत शठै -मिथ्या विश्वासकस्वलक्षणकपटयुतै, वचोभि वचनै, इत्थमनुष्ठिते सति तव लोके सत्कारो भविष्यति गोभूम्यादिप्राप्तिर्भविष्यतीत्येव प्रतारकवचनैरिति यावत्, यद्वा अस्मादृशां सत्कारे कृते गोभूम्यादिदान च विहिते तवापि लोके लाभसत्कारौ

सुवरा भविष्यत इत्येवरूपै प्रतारणावचनै । दुःखद्विष दुःख द्विषन्ति दुःख द्विद, त दु खद्विष दु खविषयकद्वेषवन्तम् जन प्रत्यन् धनुषनिशान्ति तद्दयप्रविष्टा भवन्तान सत्कारलाभपूजाख्यात्यादि मम सुख भविष्यन्ति दु खं च विनङ्क्ष्यतीति तीर्थ्यान्तरीयोपदेशमनुणे जनान् स्वहृदयम्यान् करोति, किन्तु प्रतारणफलकैर्वचनैर्जनस्य तात्कालिकं सुखमपि सत्कारलाभाद्यसत्प्रवृत्तितोऽशुभकर्मबन्धत उत्तरकाले दु खं सम्पद्यते, यद्वा तीर्थान्तरीयप्रतारणोपदेशदानेन पापकर्मबन्धत स्वयमपि नष्टा भवन्तीति तद्दपि दु खद्वेषिणा नान्तगता भवन्तीति भाव । हे जिन ! त्वम्, लोकप्रपञ्चविपरीत लोकानां य सत्कारलाभपूजाख्यात्यादिप्रपञ्च तत्र विरतिं लोकप्रपञ्चरहितम्, अधीरदुर्गं धीरा धैर्यवन्त, अधीरा अधारा धैर्यविकला, तेषां दु खेन गन्तु शक्यम् सुखेनाधीरगमनयोग्यम्, अविदूरसुखम् विशेषेण दूर विदूरम्, न विदूरमविदूरं समीपमित्यर्थ, अविदूर सुखं यस्य तदविदूर सुखम्, एतादृश श्रेय पथ श्रेयसो मार्गम्, ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणमोक्षसाधनम्, चकर्ष दुःखद्विष जन लोकान् प्रत्याकृष्टवान्, जिन त्वयोपदिदेश येनोपदेशेन दु खद्विष जना सम्यक् जिनोपदिष्टमेवानुसरन्ति ततो नातिचिरं ससारदु खविमुक्ता मोक्षसुखमनुभवन्ति । अथ 'चकर्ष' इति स्थाने मध्यमपुरुषत्वात् 'चकर्षिथ' इति भवितव्यम्, कथ स न इति चेत् ? येन्वाक्यवत् पुरुषव्यत्ययादात् यद्वा त्वम् इति स्थाने 'तम्' इति दु खद्विषमित्यस्य परामर्शक पाठ, भवानिति वाच्यम्, तदपेक्षया तृतीय पुरुष, यथा भवान् गच्छतीति यद्वा 'कर्ष इति पाठ हि निश्चयेन त्वम् अकर्ष आकृष्टवान्, यद्वा 'च कर्ष' इति पाठ, सर्वत्रापि दु खद्विषो मुक्तिमार्ग प्रति नयन जिनस्वाभाविक एव, यद्वा 'च कर्ष' इति विशेषपर्य नय दु खिनां मुक्तिं प्रति जिनकृपां ... यामहे इत्यर्थ ॥ २० ॥

हे जिन ! त्वद्वाक्यपवित्रितान्तःकरणानां सुरेन्द्रे तिर्यक्षु च ... र्जितकर्मकृतोत्कृष्टापकृष्टभेददर्शनाद् ... न भवति, परसिद्धान्तानां ... याना च 'ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा' इत्यादिवचना ... कश्चन जीव नरके पातयति कश्चन ... सुखिन एव सर्वान् विधातु समर्थ ... कथ न जिनमपि

विषम विद्युपनमात्र शत्रैषा स्वात्मनिगन्र विकल्पमनिन भेद स्वादयति निवयनमशाद्यमितुपदर्शयति—

दैत्याङ्गनातिलकनिर्मुग्धयज्ञभूमौ,
शक्रे सुरौघमुकुटार्चितपादपीठे।
निर्वेशु च प्रकृतमत्सरपरेषु,
तद्वाक्यपूतमनसां न विकल्पखेदः ॥ २१ ॥

दैत्याङ्गेति– दैत्याङ्गनातिलकनिर्मृजनयज्ञभूमौ सुरौघमुकुटार्चितपादपीठे शक्रे प्रकृतमत्सरधरेषु तियत्सु च तद्वाक्यपूतमनसां विकल्पखेदो न भवति। स इत्थम्। दैत्याङ्गनातिलकनिर्मृजनयज्ञभूमौ दैत्यानाम् असुराणाम् या अङ्गनाः स्त्रियः, तासां सौभाग्यसूचक सिन्दूरकुङ्कुमादिरूपे भालस्थ तिलक–बिन्दुविशेषाकारे, निर्मृजन–दूरीकरणा यज्ञस्य भूमिरिव स दैत्याङ्गनातिलकनिर्मृजनयज्ञभूमिस्तस्मिन्, तथा सुरौघमुकुटार्चितपादपीठे सुराणां देवानाम्, ओघः–समुदाय सुरौघः तस्य ये मुकुटाः–शिरोभूषणानि सुरौघमुकुटाः तैरर्चितं पूजितं पादपीठं यस्य स सुरौघमुकुटार्चितपादपीठस्तस्मिन्, शक्रे इन्द्रे स्वकृत कर्मफले यत्सु स्वकृते यद् कर्म तस्य यत् फलं–सुखं दुःखं वा, तस्यधरास्वामिन स्वकृतकर्मफलधारासु तियत्सु निर्वेशयते निजासु पशुपक्षिषु च तद्वाक्यपूतमनसाम् अत्र तद्वाक्यपूतमनसाम् इति पाठे शुद्धः, हे जिन! त्वद्वाक्येन पूत पवित्रमन्तःकरणं येषां ते तथा तद्वाक्यपूतमनसस्तेषाम् विकल्पखेदः किं कालकृतोऽयं भेदः एक सुरलोकाधिपतिः, अन्यो मानादिपतनादिजन्यदुःखभाजनम् किंवा स्वभावकृतोऽयमभेदः, उत ईश्वरकृत इत्यादिरूपो विकल्पजनित खेदः –तत्र कृपणानुदानमहतो न स्यात् मनो नैव अत्यानि–शाप, पुराणीणस्वस्वकर्मवशप्रियमयमत्र यत् इदमन्द्र नियमादिभद्रा न कालकृत इत्यहमपि जिनादिनिर्दिष्टक्रमानुष्ठाने कुर्यां तदा सममेव इन्द्रादिभवमवाप्स्यामि यदि जिनादिनिर्दिष्टक्रमानुष्ठानं करोमि तर्हि क्षुद्रयोन्यादिषु जन्मादिकं दुःखकार्यमवाप्स्यामीत्यल्पमपि सततमपि खेदो न भवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

परेषां परैव इतुभि संतापशालाधिराहृत जन्तुनिवहऽनधर्मारभावन करणात्मक

च कथन तरेव हेतुभिर्हे जिन ! तव वाणीप्रभावतो निखिलतत्त्वनिर्णयो माध्य-
स्थ्यमप्यन्ते मनो निर्णयाधिगतिश्च भवतीत्याह—

यैरेव हेतुभिरनिश्चयवत्सलाना,
सत्त्वेष्वनर्थविदुषा करुणापदश्च ।
तैरेव ते जिन ! वचस्स्वपरोक्षतत्त्वा,
माध्यस्थ्यशुद्धमनस शिवमाप्नुवन्ति ॥ २२ ॥

यैरेवेति– यैरेव हेतुभि अनिश्चयवत्सलानाम् सत्त्वेषु अनर्थविदुषा करुणाप-
दश्च, हे जिन ! तव वच सु [समधिगतेषु] तैरेव अपरोक्षतत्त्वा माध्यस्थ्यशुद्ध
मनस शिवमाप्नुवन्ति' इत्यन्वय । यैरव हेतुभि मिथोविरोधमापन्नैरेकान्त-
वादोपदर्शितहेतुभूतैर्युक्तिना॑ अनिश्चयवत्सलानाम् अनिश्चय –निश्चया
भाव सशय इति यावत्, स वत्सल प्रियो यथा तान्नानाम्, स्वाभ्युपगतै
कान्तनित्यत्वादिवाद पराभ्युपगतैकान्तानित्यत्वादिवादोपदर्शितयुक्तिकलाप
विरोधतो न निर्णय कर्तु प्रगल्भ ते एव स्वानभ्युपगतैकान्तानित्यत्ववादमपि
स्वाभ्युपगतैकान्तनित्यत्वादिवादोपदर्शितयुक्तिकलापविरोधतो न निर्णेतु प्रभवन्ति,
तथा च किमिद तथ्यमिद वेति सशयदोलाधिरूढानामेकान्तवादिनामित्यर्थ,
पुन कीदृशानाम् ? यैरेव हेतुभि इष्टवियोगानिष्टसयोगादिभि, सत्त्वेषु
विषमदशामापन्नेषु जीवेषु अनर्थविदुषाम् अनिष्ट परिभावयताम्, करुणा
पदश्च अरे ! किमस्य पामरस्याभूद् भवति भविष्यति चेत्यादिकरुणात्मक वचन
मात्र भवति, हे जिन ! तव भवत वच सु स्यादस्ति स्यादनित्य, इष्टवियोगा
दिसम्पादिता विपदावली स्वकृतकर्मण एव फलम्' इत्यादिप्रतिपादकेषु जिनवचनेषु
समधिगतेषु सत्सु, तैरेव स्याद्वादरसस्वदृशै, दु ख स्वकृतकर्मण एव फलमित्यादि
वचनानुमहितै पूर्वोक्तैरेव हेतुभि अपरोक्षतत्त्वा साक्षाद्विनिर्णीततत्त्वा, पुनः
माध्यस्थ्यशुद्धमनसः माध्यस्थ्येन–तटस्थभावेन राग द्वेषराहित्येन शुद्ध–
शोकाद्यनाकुलतया पवित्र मनो यषा तादृशा जिनभक्ता, शिव मोक्षसुखम्,
आप्नुवन्ति प्राप्नुवन्तीत्यर्थ ॥ २२ ॥

हे जिन ! भवन्तमाश्रितानामनेकजन्मार्जितानामपि गुणानां क्षणेन विनाश
एव भवान, कुतस्तत्फलोपभोग ? त्वद्विमुखस्तु जनो व्यसनोपबृंहितानि

गुणफलानि निर्विघ्नं भुङ्क्ते इति गुणफलोपभोगजनकं भवद्वैमुख्यमेव कान्तं न तु गुणविनाशकं भवत्सामुख्यमित्यापातभासमाननिन्दामुखेन भगवन्तं स्तौति—

एकान्तनिर्गुण ! भवन्तमुपेत्य सन्तो,
यत्नार्जितानपि गुणाञ्जहति क्षणेन ।
क्लीबादरस्त्वयि पुनर्व्यसनोल्बणानि,
भुङ्क्ते चिरं गुणफलानि हि तापनष्टः ॥ २३ ॥

एकान्तनिर्गुणेति-'हे एकान्तनिर्गुण ! सन्तो भवन्तमुपेत्य यत्नार्जितानपि गुणान् क्षणेन जहति, त्वयि क्लीबादरः पुनः, तापनष्टो हि व्यसनोल्बणानि गुणफलानि चिरं भुङ्क्ते' इत्यन्वयः । हे एकान्तनिर्गुण ! एकान्तेन-नियमेन, निर्गुण !-परकल्पितसत्त्व-रजस्तमोगुणरहित ! अथवा परोपाधिकगुणरहित ! तत्र स्वाभाविकज्ञानादिगुणवत्त्वेऽपि न क्षतिः सन्तः सज्जना भव्याः, भवन्तं गुणरहितं स्वाम्, उपेत्य स्तुत्यर्चनादिभक्त्या प्राप्य, यत्नार्जितानपि तपःस्वाध्यायप्रणिधानादिप्रयत्नोपार्जितानपि, गुणान् तिर्यग्-नरामराधिपत्यादिलक्षणगुणान्, क्षणेन अल्पसमयेन जहति त्यजन्ति, भवद्भक्तिप्रभावाद्भव्यास्सकला लोकाः कर्माष्टकविमुक्ता मुक्तिधामोपगच्छन्ति, तत्रस्थानां न कोऽप्यौपाधिको गुण इति, त्वयि वीतरागे भगवति, क्लीबादरः क्लीबो-नपुंसकः फलदानासमर्थ आदरो भक्तिर्यस्य स क्लीबादरः, भगवति गतादरो यद्वा यथाकथञ्चिद्भक्त्या कर्मानुष्ठाता पुनः, तापनष्टः तापेन-स्त्री पुत्र धनाद्यनवाप्त्यादिजनितपरितापेन, नष्टो-गृहाद् बहिर्गतः, विषयानवाप्तिजनितवैराग्यवान् न तु विषयदोषदर्शनजनितभवविरागवान्, हि यतः, व्यसनोल्बणानि व्यसनोपबृंहितानि व्यसनप्रधानानि, गुणफलानि औपाधिकगुणफलानि स्वाराज्यादीनि, चिरं यथा स्यात् तथा, भुङ्क्ते पुनः पुनर्जन्म गृहीत्वा स्वर्गादिगुणफलं भुङ्क्ते, अनेन तपोऽनुष्ठानादि कुर्वन्नपि विषयानवाप्त्यादिजनितवैराग्यवानपि जनो भगवद्यथावद्भक्तिविकलो भवे भ्राम्यत्येव, भगवद्यथावद्भक्तिभाक् तु क्षिप्रमेव मुक्तिधाम प्रयातीत्यर्थः, यद्वा गुणशब्दो रज्जावपि वर्तते, तथा च जीवबन्धनहेतुतया रज्जुस्थानापन्नानि अष्टविधकर्माणि गुणाः, तदनुसारेण ... ॥ २३ ॥

आत्मनो यथार्थस्वरूपाभिज्ञो नष्टकामवासन कृतकृत्यत्वाच्च वनवासादिषु पुन प्रवर्तन इत्याह—

कुर्वन् न मारमुपयाति न चाप्यकुर्वन्,
नास्यात्मन शिवमहर्द्धिमल निधानम्।
वेदन् तमेवमनसादितवेदमत्त्वाद्,
भूयो न दु खगहनेषु वनेषु शेते ॥ २४ ॥

कुर्वन्निति–'कुर्वन् मार नोपयाति, च अकुर्वन्नपि न अस्यात्मन शिवमहर्द्धिनिधानमचल न, तमेव वेदन् अवसादितवेदमत्त्वाद् भूयो दु खगहनेषु वनेषु न शेते' इत्यन्वयः कुर्वन् य कर्माणि कुर्वन् सन्, मार कामम् नोपयापि न प्राप्नोति, च पुन, अकुर्वन्नपि कर्माण्यकुर्वन् अपि, न नैव, मारमुपयातीति सम्बध्यते, एवंविधस्य अस्य प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धस्य आत्मन जीवस्य, शिवमहर्द्धि शिव–मोक्षसुख तदेव महर्द्धिर्यत्र तच्छिवमहर्द्धि निधान ज्ञानादिरत्ननिधि, अचल दुर्बलम्, न सततोऽप्यनिधानात् अचल न कदाप्य पक्षीयते तमेव वेदन् शिवमहर्द्धिनिधिकमात्मान जानन् पुरुष विदिण् चेतनादौ चुरादि, चुरादिणिचोऽनित्यत्वात् शतरि शपि सौ च वदन्, यद्वा विद्वा निति पाठ, अवसादितवेदमत्त्वात् अवसादिता–प्रक्षीणा, वेदस्य पुवेदादे, मा लक्ष्मीयस्य सोऽवसादितवेदमस्तस्मान् यद्वा "मस्वाद् ' इति स्थाने ' मत्त्वाद्" इति पाठ, दूरीकृतकामवासनाप्रयोजकवदारयस्मसत्तान इति तदर्थ । भूय पुनरपि दु खगहनेषु व्याघ्रादिनिवासेन दु खप्रचुरेषु, वनेषु कण्टकवृक्षादि समुदायाकीर्णावनिषु, न शेते न स। परिश्रमोपजातनिद्रासुखमनुभवति, आत्मस्वरूपावस्थितिसुखमनुभवन् कृतकृत्यो न गिरिकन्दरगहनवनादिषु तपस तीत्यर्थ ॥ २४ ॥

हे जिन! तीर्थान्तरीयानधिगतनीतिस्वामित्वेन स्तुत्यस्त्वमसीत्युपदिशति—

कर्त्ता न कर्मफलभुग् न च कर्मनाश,
कर्मान्तरेऽपि च न कर्मफलोदयोऽस्ति।
कर्त्ता च कर्मफलमेव स चाप्यनाद्य
स्त्वद्वाक्यनीतिरियमप्रगताऽन्यतीर्थ्ये ॥ २५ ॥

वृत्तनि– कर्मफलभुग् कर्ता न, कर्मनाशो न च, कर्मान्तरेऽपि च

इन्द्रियसहकारितया कारणम्, निशायामभावत्वे चन्द्रालोकस्तया कारणम्, अतो निशाऽभावे रात्रीयाः स्यादित्यपि न वाच्यम्, सम्यक्त्वमात्रविशाभावत्वेन यथा न सूर्यालोकापेक्षा, तथा चन्द्रालोकापेक्षाऽपि न भवतीत्याह—नापि क्षपेति । शशिमयूखशुचिप्रहासा शशिनः-चन्द्रस्य, ये मयूखाः-किरणाः, तैः शुचिः-धवलः, प्रहासः-प्रहसनं यस्याः सा तथा, हास्यस्य धवलत्वसमामनन्ति काव्यविदः, क्षपा रात्रिः नापि नैव, तवति सम्बन्धे शब्दः च स्वस्य कारणतया दिनरजन्योरभावेऽपि च, रात्रिंदिवानि रात्रिर्दिनानि, तुल्यकालं समकालम्, पश्यसि त्वं साक्षात्करोषि, लोकालोकाप्रकाशित्रिविधविषयकस्य त्वज्ज्ञानस्य युगपदेव सर्वविषयकत्वात्, कालत्रयम् ? कालत्रयोपपन्नतोऽपि कालत्रयमुल्लङ्घ्य यमाना ततोऽपि अनतीतकालः अनतीत-अनु-ल्लङ्घित कालो येन स तथेति विरोधः, तत्परिहारे—कालत्रयेण उत्पन्न यस्य तत् कालत्रयोत्पन्नम्, यत्रस्थानां कालत्रयकृतविशेषो नास्ति तादृशं मुक्तिधामेत्यर्थः, तद्गतः तत्स्थः, पुनः न विद्यतेऽनागतकालो यस्य स तथा, स्वमाग-भावाधिकरणकालोऽनागतकालः, स्वाधिकरणकालो वर्तमानकालः, स्वध्वंसाधिकरणकालोऽतीतकालः, सदावर्तमानो भगवान् न कदापि विनाशमुपयातः अनतीतकाल इत्यर्थः ॥ २७ ॥

कमलकुमुदविकासकाभ्यां चन्द्रसूर्याभ्यां सर्वप्रकाशकस्य जिनस्य वैशिष्ट्यावबोधनेन स्तुतिं विदधाति—

चन्द्रांशवः कमलगर्भविपक्तमुग्धाः,
सूर्योऽप्यजातकिरणः कुमुदोदरेषु ।
वीर ! त्वमेव तु जगत्यसपत्नवीर-
स्त्रैलोक्यभूतचरिताप्रतिघप्रकाशः ॥ २८ ॥

चन्द्रांशव इति-'कमलगर्भविपक्तमुग्धाश्चन्द्रांशवः, कुमुदोदरेष्वजातकिरणः सूर्योऽपि, हे वीर ! त्रैलोक्यभूतचरिताप्रतिघप्रकाशः जगत्यसपत्नवीरस्त्वमेव तु' इत्यन्वयः । कमलगर्भविपक्तमुग्धाः कमलगर्भे-सङ्कुचितपत्रनिचये, विपक्ते-मध्ये विशेषेण सम्बन्धे मुग्धाः-असमर्थाः कातराः, अन्तः प्रविश्य कमलं प्रकाशयितुमनिपुणा इति यावत् चन्द्रांशवः चन्द्रकराः, कुमुदोदरेषु रात्रौ विकासीनि दिवसेऽविकासीनि पुष्पविशेषे कुमुदसंज्ञा, कुमुदस्य

पुष्पविशेषस्य, उदरेषु-गर्भभागेषु अज्ञातकिरण एतस्थाने 'अयातकिरण' इति पाठ सम्यगाभाति अयाता-अप्रविष्टा किरणा यस्य सोऽयातकिरण, कुमुदोदरमगतपराङ्मुखकिरण सर्वोऽपि दिनकरोऽपि इवीर! त्रैलोक्य भूतचरितामतिघप्रकाश त्रैलोक्ये-त्रिभुवने, यानि भूतानि तेषां चरितेषु-हिताहिताचरणेषु अप्रतिघ-प्रतिघरहित प्रकाशो यस्य स त्रैलोक्यभूत चरिताप्रतिघप्रकाश, त्रैलोक्यगताशेषभूताचरणप्रकाशक इत्यर्थ, जगति समारे असपत्नवीर सपत्न प्रतिपक्षो वीरो यस्य स सपत्नवीर, नविद्यत सपत्नवीरो यस्य सोऽसपत्नवीर, अन्यानभिभवनीयपराक्रम शालीत्यर्थ, तुर्विंशितिर्—त्वमेव भवानेव, त्वत्तोऽन्य इदृशो नास्तीत्यर्थ ॥२८॥

चन्द्र सूर्यप्रकाश्यप्रकाशकजिनप्रकाशविभव मातु न कोऽपि समर्थ इत्यमेव "काशविभवा जिनस्यैति इति—

यथाम्बुदोदरनिरङ्कुशदीप्तिरर्क

स्तारापतिश्च कुमुदद्युतिगौरपाद' ।

ताभ्या तमोगुपिलमन्यदिन प्रकाश्य,

यस्त प्रकाशविभव तव मातुमर्ह ॥ २९ ॥

यथेति-अन्वयो यथाश्रुतानुसारेण। यथा यत्तदोर्नित्यसम्बन्ध इति ताभ्या मित्युत्तरस्थत उदाभिसम्बद्धो य इति-य पुन अम्बुदोदरनिरङ्कुशदीप्ति अत्र 'अम्बुदोदरनिरङ्कुशदीप्ति' इति पाठ सम्यगाभाति, अम्बुनस्य-पक्षस्य उदर-मध्य निरङ्कुशा-अप्रतिबद्धा दीप्ति-प्रकाशो यस्य सोऽम्बुदोदर निरङ्कुशदीप्ति अर्क सूर्य च पुन तारापति चन्द्र, कुमुदद्युति गौरपाद कुमुदस्य-चन्द्रविकासिपुष्पविशेषस्य, द्युत्या-कान्त्या, गौरा-श्वेता, पादा-किरणा यस्य स कुमुदद्युतिगौरपाद कुमुदद्युतितुल्यसम्बन्धोपजातानि श्वेतकिरणश्चन्द्र ताभ्या रवि चन्द्राभ्याम्, प्रकाश्य प्रकाशनीय वस्तु, तमोगुपिलम् अत्राङ्गनागाह्यभागमात्र प्रकाशनतया तदन्येषु चावृता-तरस्य प्रचुरभागेष्वप्रकाश्यतया भ्रमातिप्रचुरभागसयवसिता धकारगहनम्, उत्तरत्रोपात्त तच्छब्दसामर्थ्याद् 'यत' इति लभ्यते, तेन यतोऽन्यथ यत-सकल देशावच्छेदेन चीरप्रकाशविभवप्रकाश्याद्यरित्व यतत इति नाप, अत

नित्यस्य, त चन्द्र सूर्यप्रकाशविलक्षणं तमोऽप्रकाशकत्वतया वस्तुमात्रविषयकम् प्रकाशातिशयं प्रकाशैश्वर्यम्, मातुम् इयदतद्विषयं परिच्छेत्तुम्, कोऽहम् ? क समर्थ ? न कोऽपि समर्थ इत्यर्थः ॥ २९ ॥

किञ्चिद्विषयकं ज्ञानं वर्त्तमानं, किञ्चिद्विषयकं ज्ञानं भावि, किञ्चिद्विषयकं ज्ञानं भूतमित्येवं विभक्तं, किञ्चिद् वस्तु ज्ञातं, किञ्चिच्च ज्ञातव्यमित्येवं वा विभजनं न भगवन्तमधिकृत्य सम्भवति, युगपदेव नित्यविषमसमस्तविश्वविषयक साक्षात्कारज्ञानवत्त्वाद्, अत सर्वस्तुत्यतया नमस्यो भगवान् वीर इति तस्मै भगवते महावीरायाचिन्त्यचरिताय नित्यं नमस्कारोऽस्त्वित्याह—

नाथान् विवित्ससि न वेत्स्यसि नाप्यवेत्सी

न ज्ञातवानसि न तेऽच्युत ! वेद्यमस्ति ।

त्रैलोक्यनित्यविषमं युगपच्च विश्वं,

पश्यस्यचिन्त्यचरिताय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥३०॥

नाथानिति– अर्थान् न विवित्ससि न वेत्स्यसि नाप्यवेत्सी न ज्ञातवानसि, हे अच्युत ! ते वेद्यं नास्ति, त्रैलोक्यनित्यविषमं विश्वं युगपच्च पश्यसि, अचिन्त्यचरिताय तुभ्यं नमोऽस्तु' इत्यन्वयः । हे वीर ! त्वम् अर्थान् पदार्थान्, न विवित्ससि न वेत्तुमिच्छसि न वेत्स्यसि अर्थानित्यनुवर्त्तते, अर्थविषयक भविष्यत्कालीनज्ञानवांश्च न, नाप्यवेत्सी अर्थविषयकभूतकालीनज्ञानवांश्च त्वम्, न ज्ञातवानसि वर्त्तमानकालिकज्ञानवांश्च न, हे अच्युत ! सर्वदा अविनाशिस्वरूप ! ते तव वेद्यं ज्ञातव्यम्, नास्ति न विद्यते, अच्युतेति सम्बोधनसामर्थ्यान्न नाथान् विवित्ससीत्यादिनिषेधानां समन्वयो भगवत्युपपद्यते अविनाशिनि भगवति विनाशिवर्त्तमान-भविष्यदतीतज्ञानसम्बन्धस्य तादात्म्य लक्षणस्यासम्भवादिति बोध्यम्, त्रैलोक्यनित्यविषमं त्रयाणां लोकानां समाहार एव त्रैलोक्यं तस्मिन् नित्य–सर्वदा, विषम-किञ्चिदिष्टं किञ्चिदनिष्टं किञ्चि द्वेष्यं यदेवैकस्य दुःखसाधनं तदेवान्यस्य सुखसाधनं यदेवैकस्य मित्रं तदेवान्यस्य शत्रुरित्येवं विषमम्, विश्व–निखिलं वस्तु, पश्यसि साक्षात्करोषि अत अचिन्त्यचरिताय अचिन्त्यं चिन्तयितुमशक्यम्, चरितमाचरणं यस्य सोऽचिन्त्यचरितस्तस्मै, तुभ्यं भगवते वीराय, नमः स्वापेक्षयाधिकोत्कृष्टत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारलक्षणो नमस्कारः, अस्तु भवत्वित्यर्थः ॥ ३० ॥

अद्भुतोऽप्यदोषपदार्थस्वभावो जिनज्ञानसमुद्रान्तर्गत समान एवेति निवेनाद्भुतो भवतीत्याह—

शब्दादय क्षणसमुद्भवभङ्गशीला,
ससारतीरमपि नास्त्यपर पर वा।
तुल्य च तत् तव तयोरपरोक्षगाप्सु,
त्वय्यद्भुतोऽप्ययमनद्भुत एव भावः ॥ ३१ ॥

शब्दादय इति-'शब्दादय क्षणसमुद्भवभङ्गशीला, अपर पर वा ससारतीरमपि नास्ति तव अपरोक्षगाप्सु तयोस्तत् तुल्यम् अद्भुतोऽप्यय भाव त्वयि अनद्भुत एव' इत्यन्वय। शब्दादय इति-आदिपदादन्यपदार्थानामुपग्रह, बौद्धादिशैलीमनरुध्यादौ शब्दोपन्यास क्षणसमुद्भवभङ्गशीला क्षण-एकस्मिन् अविभाज्यकालांशे, य समुद्भव -वर्तमानपर्यायापेक्षया समुत्पत्ति, यश्च भङ्ग -पूर्वपर्यायापेक्षया विनाश, तौ शील-स्वभावो येषा त तथा, यद्वा क्षणे-वर्तमानक्षणे वर्तमानपर्यायापेक्षया य समुद्भव, यश्च क्षणे-तदव्यवहितोत्तरक्षणे वर्तमानपर्यायस्य भङ्ग, तौ शील येषां ते तथा, यद्वा क्षणेन समुद्भवो यस्य तादृशो यो भङ्ग स शील येषा त तथा, क्षणिकसमुद्भवस्वद्भुपलक्षणम्, वस्तुना प्रतिक्षण पर्याया परिवर्तन्ते, तत्र पूर्वपूर्वपर्यायापेक्षया नाश, उत्तरोत्तरपर्यायापेक्षया चोत्पत्तिरिति सम्भिते, एतावता समुद्भवस्य भङ्गस्य च क्षणमित काल इति दर्शितम् अपरम् आदिभूतम्, च पुन, परम् अन्तभूतम्, ससारतीरमपि नास्ति ससार -जीवाजीवादिपदार्थसमूहात्मक जगत्, तीरपदसमभिव्याहारात् तदात्मको य सागरस्तस्य तीरम्-अवधिभाग, अपिस्त्वर्थे, नास्ति-न विद्यत ससारसागरस्यादिरन्तश्च नास्तीत्यर्थ, अद्भुतोऽय भाव, यदुत-उत्पादविनाशयो क्षणेन कालनियमनम्, ससारसागरस्य तु सर्वथा न, हे जिन! तत्र सर्वविदो भवत, अपरोक्षगाप्सु अपरोक्ष-प्रत्यक्षात्मक यत् केवलज्ञानम्, तद् गच्छन्ति तद्रूपसागरे निमज्जन्तीति अपरोक्षगा, एवविधा ये निखिला पदार्थास्तद्रूपासु अप्सु-जलेषु, जलतरङ्गवद्भुपलक्षणदशामापद्यमाना ये निखिला पदार्थास्तेषु तव नानादर्शे मत्रा तेषु मत्सु, तयो उत्पाद-विनाशयो, 'पटोलपत्र पित्तघ्न नाडी तस्य कफापहा' "दृशेत राजमातङ्गास्तस्यैवामी तुरङ्गमा" इत्यादिवद् गौणयोरपि परामर्शोऽत्र।

समानम्, तत् ममारीरम्, यथा भवान् समुद्रस्य भङ्गौ व्यक्त्यपेक्षया सावधिकौ प्रवाहापेक्षया निरवधिकौ पश्यति तथा ममारमपि व्यक्त्यपेक्षया सावधिक प्रवाहापेक्षया निरवधिक पश्यतात्यत , अत अद्भुतोऽपि आश्चर्यजनकोऽपि अय भाव अनुलोपगमनेन हृदि वर्तमानो भाव , त्वयि सकललोकालोकावलोकिनि जिन भवान अनद्भुत एव नाश्चर्यजनक ॥ ३१ ॥

यस्तु अनिर्वचनीयस्तुतिरचनादक्षः विरच्य द्वितीयां द्वात्रिंशिकां परिपूर्णां कर्तुकामोऽन्तिमपद्यं पृथ्वीवृत्तेन विरचयति—

अनन्यमतिरीश्वरोऽपि गुणवाक् समा शाश्वती
यदा न गुणलोकपारमनुमातुमीशस्तव ।
पृथग्जनलघुस्मृतिर्जिन ! किमेव वक्ष्याम्यहं,
मनोरथविनोदचापलमिदं तु न सिद्धये ॥ ३२॥

[पृथ्वी]

अनन्यमतिरिति— हे जिन ! यदाऽनन्यमतिरीश्वरोऽपि, शाश्वती समा, गुणवाक् तव गुणलोकपारमनुमातुमीशो न [तदति दृश्य] पृथग्जनलघुस्मृतिरहं किमेव वक्ष्यामि इदं तु मनोरथविनोदचापलं न सिद्धय' इत्यन्वय । हे जिन ! यदा अनन्यमति अन्या अन्यविषया जिनगुणव्यतिरिक्तपदार्थविषयेति यावत् मति ज्ञानं यस्य सोऽन्यमति नान्यमतिरनन्यमति यद्यपि सर्वदा सर्वविषयकज्ञानवानीश्वर कदाप्यनन्यमतिर्न भवत्यत तथाप्युपपद्यतेऽतोऽनन्यमतिरिति, जिनगुणकृतावधित , ईश्वरोऽपि ऐश्वर्यशाल्यपि पुरुषोत्तम शाश्वती समा असङ्ख्येयवर्ष यावत्, गुणवाक् गुणवचनतत्पर , तव जिनस्य गुणलोकपार गुणनिकरान्तम् अनुमातुम् एतावन्तो जिनस्य गुणा इत्येव परिच्छित्तिविषय कर्तुम् ईशः समर्थ न नैव, यदीश्वरोऽपि तव गुणनिकरपरिच्छित्तिकरणे न समर्थस्तदा पृथग्जनलघुस्मृति रथ्यापुरुषादिसाधारणजनवदल्पविषयकस्मरणवान् यावदनुभूत तावदपि स्मर्तुमसमर्थ कतिपयानुभवविषयविषयकस्मरणवानिति यावत्, अहं सिद्धसेनदिवाकरः किमेव वक्ष्यामि न वक्तुं योग्योऽस्मि, तर्हि किमिदं क्रियते इत्याकाङ्क्षाया

मद्-इद दिशति-प्रस्तुतजिनगुणवर्णन पुनरित्यथ, मनोरथविनोदचापल
मनोरथ -त्वद्गुणगानकरणाभिलाष, विनोद -त्वद्गुणगानजन्यानन्दोल्लास,
तत्प्रमादनाय चापल-चाटुचेष्टितम्, न अस्माकम्, सिद्धये मोक्षसुखाय,
कीर्त्या कृतमपि जिनस्तवन भक्तिभरोल्लसित परम्परया मोक्षप्राप्तये स्यादेवेत्यर्थ।
"त्रसौ जसयला वसु-ग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरु" इतिलक्षणलक्षितत्वात् पृथ्वी
वृत्तमिदम् ॥ ३२ ॥

गम्भीरार्थमसदृशमात्मखचिता क्व स्तुतिर्दुर्महा,
क्वाहं मन्दमतिस्तदर्थकरणे वैषम्यमेतद् परम्।
व्याख्यानाह्वयया तु खल्वतुतरां धीरो मनोमन्दिरे
मातं मन्दतरोऽप्यगच्छतु ततो यत्नो ममायं फली ॥ १ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति शासनसम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र श्रीविजयनेमिसूरीश्वर
पट्टालङ्कारेण व्याकरणवाचस्पति शास्त्रविशारद-कविरत्नेतिपदालङ्कृतेन
श्रीविजय-लावण्यसूरिणा विरचितायां किरणावलीनाम्न्यां
विवृतौ द्वितीया द्वात्रिंशिका समाप्ता ॥

॥ ॐ अर्हं नम. ॥

સૂરિપુરંદર–વિક્રમનૃપપ્રતિબોધક–તાર્કિકશિરોમણિ શ્રી સિદ્ધ-સેનદિવાકરવિરચિત દ્વિતીય દ્વાત્રિંશિકાનો ભાવાર્થ —

કર્તા–પન્યાસજી મહારાજ શ્રીસુશીલવિજય ગણિવર્ય

[वसन्ततिलका–वृत्तम्]

व्यक्त निरञ्जनमसंस्कृतमकचिद्य, विद्यामहेश्वरमयाचितलोकपालम् ।
प्रज्ञाक्षर परमयोगिनमादिसाङ्ख्य यस्त्वा न वेद न स वीर ! हितानि वेद ॥ १ ॥

હે વીર વિભુ ! અનન્તજ્ઞાનાદિગુણોથી પ્રકટ રાગદ્વેષાદિ કલંકથી રહિત, હવે જીવનમા જેને કોઈ ઉત્તમ સંસ્કાર આપવો બાકી નથી, કેવલજ્ઞાની વિદ્યાધનના અજોડ શ્રીમન્ત ઉપયોગ સ્વરૂપી સનાતન પરમેશ્વર વિદ્યાના મૂલોત્પત્તિસ્થાન નહીં વિનવેલા લોકપાલ અર્થાત્ દયાદિકનો ઉપદેશ આપીને સમગ્ર લોકનું પાવન કરનારા શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપી અવિનાશી, સર્વોત્કૃષ્ટ મન–વચન–કાયાદિકની પ્રવૃત્તિથી ન્યારા આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરનારા અને પ્રથમ જ્ઞાની એવા આપને જે નથી જાણતો તે પોતાના હિતોને પણ જાણી શકતો નથી અર્થાત્ સ્વહિતેચ્છુએ આપને અવશ્ય જાણવા જોઈએ (૧)

दु खार्दितेषु न च नाम घृणामुखोऽस्मि न प्रार्थितायसलिप्रपन्नप्रसाद ।
न श्रेयसा च न युनक्षि हितानुरक्तान् नाथ ! प्रवृत्त्यतिशयस्त्वदनिगतोऽयम् ॥२॥

હે ત્રણ ભુવનના નાથ ! દુ ખી પ્રાણીઓ પોતાના પૂર્વકૃત કર્મના ફળને જ ભોગવે છે વિવિધ મનોવાંછિતની કામનાવાળા પૂર્વનુ સુકૃત હશે તો જ તે પામશે, આમ સમજી આપ તેને માટે દુ ખ કે પ્રસન્નતા ધરાવતા નથી પરંતુ વાસ્તવિક હિતની ઇચ્છા રાખનારાઓને મોક્ષ સાથે જોડી આપો છો આ આપની લોકોત્તર પ્રવૃત્તિ આજે મોક્ષમા હોવા છતા અવિચલ છે (૨)

कृत्वा नव सुरवधूभयरोमहर्ष दैत्याधिप शतमुखभ्रकुटीवितान ।
स्वत्पादशान्तिगृहसश्रयलब्धचेता, लज्जातनुद्युति हरे कुलिश चकार ॥ ३ ॥

હે વીર વિભુ ! સેંકડો મુખોના ભવાથી વિકરાલ એવા અસુરેન્દ્રે

(ચમરે દે) ભયથી અભૂતપૂર્વ દેવાગનાની રુવાટી ખડી કરી, અને આપના સ્વરૂપ શાન્તિગૃહનો આશ્રય કરી સ્વસ્થમનવાળા થતા તેણે શક્રે દ્રના વજ્રને પણ લજ્જાથી નિસ્તેજ કરી દીધુ (૩)

पीतामृतेऽपि मघवत्प्रमुखेषु, मृत्यु स्वतन्त्रमुपदुल्लति सुरेषु।
वाक्यामृत तव पुनर्विधिनोपयुज्य, मृत्याभिमानमवशस्य पिबन्ति मृत्यो ॥ ४ ॥

ઇન્દ્ર જેમાં અગ્રણી છે એવા અમૃત પીનારા દેવોમા પણ યમરાજ સ્વતન્ત્ર રીતે પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી રહ્યો છે અર્થાત્ તેમને પણ મૃત્યુ છોડ્યું નથી, પરંતુ હે નાથ! આપના વચનામૃતનુ વિધિપૂર્વક પાન કરનાર પ્રાણીઓ સ્વચ્છન્દી એવા મૃત્યુના શાયરૂપ અભિમાનને અવશ્ય ગળી જાય છે-અર્થાત્ મૃત્યુને જીતી લે છે (૪)

अप्यत्र नाम दहनक्षतमूलजाला लक्ष्मीकटाक्षसुभगास्तरव पुन स्यु ।
न त्वेव नाथ! जननक्रममूलपाशास्त्वद्दर्शनानलहता पुनरुद्भवन्ति ॥ ५ ॥

હે નાથ! દાવાનળથી જેના મૂળિયાઓ બળી ગયા છે એવા તરુવરો પણ ફરીથી પત્રાદિની શોભાથી મનોહર બને છે પરંતુ જ મ દુ ખના કારણભૂત એવા કર્મરૂપી તરુવરો આપના દર્શનરૂપી દાવાનળથી બળી જતા ફરી નવપલ્લવિત થઈ શકતા નથી (૫)

उद्भासयन्ति पुरुष भयतो वचासि विश्वासयन्ति परवादिसुभाषितानि ।
दुर्गपथत्र हि भवानवदत्तया तत् तत्सम्भवे च मतिमान् किमिहाभय स्यात्॥६॥

હે નાથ! હિતાહિતના વિવેચનમા નરક આદિનુ પ્રતિપાદન કરનારા આપના વચનો પાપાચરણ કરતી વેળા પ્રાણીઓને ભય પે । કરે છે, જ્યારે સ્વચ્છન્દી જીવનને પોષનારા નાસ્તિકના મીઠા વચનો મનગમતા પાપા ચરણમા નિર્ભય બનાવે છે, પરંતુ આપ જે રીતે કથન કરો છો તે રીતે જ નરકાદિ દુ ખનો સભવ હોવાથી બુદ્ધિમાન માનવ નરકાદિ ભયથી મુક્ત કઈ રીતે થઈ શકે? (૬)

स्थाने जनस्य परवादिषु नाथबुद्धिर्द्वेषश्च यस्त्वयि गुणप्रणतो हि लोक ।
ते पालयन्ति समुपाश्रितजीवितानि, त्वामाश्रितस्य हि कुतश्चिदपि मार ? ॥७॥

હે નાથ! લોકો અન્ય દર્શનીઓ પ્રત્યે નાથબુદ્ધિ અને આપના પ્રત્યે દ્વેષ બુદ્ધિવાળા હોય તે વ્યાજબી છે, કારણ કે-લોક ગુણગ્રાહી છે

અન્ય દર્શનોમા ચાની આવની ભવ શાનુ પોષણ એ ગુણ મનાય છે ત્યારે આપનામા નો આશ્રિતની ભવ શાનો નાશ કરવો એ દોષ મનાય છે, અર્થાત્ આપ ભવથી મુક્ત કરી મુક્તિમંદિરમા લઈ જનાર છો [આ શ્લોકમા નિન્દાનો આભાસ થાય છે, પરતુ વસ્તુત સ્તુતિ છે] (૭)

चित्रं किमत्र यदि निरुचन विवादाः, न प्राप्नुवन्ति ननु शान्तरि युक्तमेतत् ।
उक्तं च नाम भवता बहुनक्मार्ग निर्विमिह च किमत परमद्भुत स्यात् ॥८॥

હે ત્રિભુવનસ્વામી ! આપના જેવા મધ્યસ્થ ન્યાયદાતા વિદ્યમાન હોવા છતા એકાન્તવાદીના વિરુદ્ધ વાદો નિર્ણયાત્મક ન બને તેમા અમને તો લેશમાત્ર આશ્ચર્ય થતુ નથી કારણ કે-વિવાદ કરનાર વાદી અને પ્રતિવાદી બન્ને એકાન્ત મતનુ પ્રતિપાદન કરતા હોવાથી એક પણ સાચો નથી, માટે કોના પક્ષનો નિર્ણય આપી શકાય ?

વળી આજ સુધી ભિન્ન ભિન્ન દેશ અને કાળની અપેક્ષાએ અનન્ત જિનવરો થઈ ગયા તેઓએ અને આપે એક જ વાણીમા અને વિરોધ રહિત જે વસ્તુતત્ત્વનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યુ છે તેનાથી પરમ આશ્ચર્યભૂત વસ્તુ વિશ્વમા કઈ હોઈ શકે ? (૮)

मा प्रत्यमा न मनुजप्रकृतिर्नरोऽभूत्, शङ्क च नातिगुणदोषविनिश्चयज्ञ ।
यस्त्वां जिन ! त्रिभुवनातिशयं समीक्ष्य, नो मादमाप न भवज्वरसु ममाथ ॥९॥

હે જિન ! ત્રણ ભુવનમા અતિશયવત એવા આપને જોઈને જે ભવથી વિરાગને પામતો નથી અને સમારના તાપને દૂર કરતો નથી તે માનવ મારી દૃષ્ટિએ મનુષ્ય નથી પણ પશુ છે અથવા તેને મનુષ્ય માની લઇએ પણ ગુણ અને દોષનો જ્ઞાતા (જાણકાર) તો નથી જ (૯)

क्षन्येऽपि माहविजयाय निपीड्य कक्षामभ्युत्थितार्यचि विरूद्धसमानमाना ।
अप्राप्य त तत्र गतिं कृपणास्त्वानाद्यामेव वीर ! शरणं ययुरुद्‌द्दत ॥ १० ॥

હે વીર ! આપની સમાનતાનુ અભિમાન ધરાવતા પરવાદીઓ મોહને જીતવા માટે કમ્મર કસીને સજ્જ થયા, છતા તુચ્છ એવા મોહને જીતીને મોક્ષ મેળવવા આપની ગતિને પામી શક્યા નથી, છેવટે આપનુ જ શરણુ સ્વીકારીને આપની ગતિને પામ્યા-અર્થાત્ મુક્તિમંદિરના નિવાસી બન્યા (૧૦)

त्वद्वितर्करचनापटुभिर्वचोभिमधानिन इत्यमिमान सयमुद्वहन्ति ।
यावदेते नि' वच स्वभिचापलात्मे, सिंहानने हरिणबालस्कवत स्खलन्ति ॥११॥

હે જિન ! જેમ ચપળ એવુ મૃગનુ બચ્ચુ જ્યા સુધી સિહના મુખ સ્પર્શતુ નથી ત્યા સુધી જ ગતિનુ અભિમાન કરી શકે છે, તેવી રીતે બુદ્ધિમાન પરવાદીઓ વિશિષ્ટ તર્કની રચનામા નિપુણ એવા વચનોથી મેં આ કર્યું છે' એવી જાતનુ અભિમાન ત્યા સુધી જ કરી શકે છે કે જ્યા સુધી ચપળ એવા તે આપના વચનમા એટલે નયાદિની રચનાવાળા આપના વચનનો ઉછેદ કરવામા સ્ખલના પામતા નથી. અર્થાત્ જ્યારે સ્ખલના પામે તો તેમનુ અભિમાન ગળી જાય છે (૧૧)

सज्ञापिता यनियमितकुञ्चिताक्षा स्वमाहरक्तमनस परिभूय बाल्य
नैवाद्रवति तमस सारणीयसौख्या, पातालहीनमिरिव [illegible]

હે જિનેશ્વર દેવ ! જેમ ગિરિગુફાદિના ઊંડાણમા [illegible] શોભાને પામતું નથી અને અધકારથી વ્યાપ્ત રહે છે [illegible] મગરમા ફસાયેલા અને તેમા જ અનુરાગવાળા તથા [illegible] આખને સંકોચી દેતા અજ્ઞાની-બાળજીવો આપના [illegible] કરીને અજ્ઞાનરૂપી અધકારથી નિવૃત્ત થઈ શકતા [illegible] રહિત અજ્ઞાન અધકારમા ડૂબેલા રહે છે (૧૨)

सद्मैथीनयपनानघशैरस्य, यत्राक्षया धर ! तवापि [illegible]
तवाद्भुतं स्वगकुलेपिह तामसेषु सूर्यांशवो मधुकरी[illegible]

ત્રણ લોકના બંધુસમાન હે જિનેશ્વર વિભુ ! [illegible] વાવવામા નિર્દોષ એવી કુશળતાને ધરાવતા આપ [illegible] ભૂમિ સરખા અભવ્ય જીવરૂપ કોઈક ક્ષેત્રો [illegible] તો [illegible] પણ આશ્ચર્ય લાગતું નથી કારણ કે-સમભાવે [illegible] કરતા સૂર્યના કિરણો પણ નિશાચર ઘુવડ વગેરેને [illegible] જેવા લાગ્યા લાગે છે તેથી કઈ સૂર્યની શક્તિમા ઉણપ [illegible] એ તો ઘુવડની આખનો જ દોષ છે તેમ આપની શક્તિમા [illegible] પરંતુ અભવ્યાદિ જીવોનો જ દોષ છે (૧૩)

त्वच्छासनाधिगमसूर्दिशां नराणामाशास्य [illegible] ।
व सागराविपु हि [illegible] [illegible] ॥१४॥

હે જિનેદ્ર ! આપના શાસનને [illegible]

પ્રયત્ન મન્દ રહે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ, કારણ કે-ઉન્માર્ગગામી જીવોમા ઉતાવળો ચાલનારો જલ્દી નાશ પામે છે અને મન્દ પ્રયત્નવાળો નાશ પામતો નથી-અર્થાત્ માર્ગ ઉપર પણ ફરી પાછો આવી શકે છે (૧૪)

तिष्ठ तु तावदतिसूक्ष्मगभीरगाधा, संसारसंस्थितिभिद श्रुतवाक्यमुद्रा ।
पर्याप्तमेकमुपपत्तिसचेतनस्य रागाग्निप शमयितु तव रूपमेव ॥ १५ ॥

હે નાથ ! સાંસારિક સ્થિતિનો નાશ કરનાર અતિસૂક્ષ્મ અને ગભીરતા ભરેલા આપના સ્યાત્ શબ્દની ઘટનાવાળા પ્રવચન-વચનો તો દૂર રહો, પરંતુ બુદ્ધિમાન માનવને તો રાગાનલ શમાવવા માટે આપનુ વીતરાગતાનુ રૂપ જ એક બસ છે (૧૫)

वैराग्यकाहलमुखा विषयस्पृहान्धा ज्ञातु स्वमप्यनधिपा हृदयप्रचारम् ।
नात पर भव इति व्यसनोपकण्ठा, विश्वासयन्त्युपनतास्त्वयि मूढसंज्ञा ॥१६॥

હે સ્વામી ! મોંએ વૈરાગ્યની વાતો કરનારા, અને અન્તર્દૃષ્ટિથી વિષયાંધ પોતાના હૃદયના વિચારને પણ સમજવાને અસમર્થ, આપના પ્રત્યે મૂઢ સંજ્ઞાવાળા વળી વ્યસનમા ડૂબેલા એવા પરવાદીઓ હવે તમારે ભવ નહીં કરવો પડે એ રીતે આશ્રિતોને વિશ્વાસ પમાડી રહ્યા છે (૧૬)

सत्त्वोपघातनिरनुग्रहराक्षसानि वक्तृप्रमाणरचिताहितवाक्यानि पीत्वा ।
अद्वारक जिन ! समस्तमसो विशन्ति येषा न भान्ति तव वाग्द्युतयो मनस्सु ॥१७॥

હે જિન ! જેમના હૃદયમા આપની વાણીનો પ્રકાશ પ્રસરતો નથી તે પ્રાણીઓને સંતાપવામા નિર્દય રાક્ષસ જેવા અને પરવાદીઓએ સ્વકપોલકલ્પના માનથી ઉપજાવેલા અહિતકારક વચનોનુ-અહિતકારક વચન રૂપી મદિરાનુ પાન કરીને નીકળવાનો જેમા માર્ગ નથી એવા મહામોહરૂપ અંધકારની અંદર પ્રવેશ કરે છે-અર્થાત્ મહામોહરૂપ અંધકારથી અલગ થઈ શકતા નથી (૧૭)

दग्धेन्धन पुनरुपैति भव प्रमथ्य, निर्वाणमप्यनवधारितभीरनिष्ठम् ।
मुक्त स्वय कृतभवश्च परार्थशूरस्त्वच्छासनप्रतिहतेष्विह मोहराज्यम् ॥ १८ ॥

હે જિન ! જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી કર્મને જેણે સર્વથા બાળી નાખ્યા છે એવા મોક્ષમા ગયેલા જીવો પણ મોક્ષને તજીને, ભયભીત પ્રાણીઓથી ભરેલા એવા સંસારમા ફરી જન્મ લે છે એ રીતે સ્વયં મુક્ત છતા પરોપકારમા

પરાયણુ એવા મુક્ત જીવો ભવને ધારણ કરે છે, એવી જાતનુ મોહસામ્રાજ્ય આપના શાસનથી અળગા રહેલા વાદીઓમા વિલસી રહ્યુ છે (૧૮)

पाप न वाञ्छति जनो न च वेत्ति पाप, पुण्योन्मुखश्च न च पुण्यपथ प्रतीत ।
नि सशय स्फुरहिताहितनिर्णयस्तु, त्व पापवत् सुगत ! पुण्यमपि व्यधाक्षी ॥१९॥

પ્રાણી પાપની ચાહના રાખતો નથી છતા પણ પાપના સ્વરૂપને નહિ જાણતો હોવાથી પાપનો સચય કરી રહ્યો છે તથા પ્રાણી પુણ્યનો પિપાસુ છે છતા પુણ્યના પથને નહિ પીછાનતો હોવાથી પુણ્યને મેળવી શકતો નથી એવી જગતની સ્થિતિ છે ત્યારે હે સુગત !–પુણ્યપાપના સ્વરૂપને રૂડી રીતે જાણનાર હે જિનેશ્વર વિભુ ! નિ સદેહપણે સસારી સુખ અહિત કારી અને મુક્તિનુ સુખ જ હિતકારી છે ઇત્યાદિ નિર્ણયવાળા આપે તો પાપ કર્મની જેમ પુણ્યકર્મને પણ સર્વથા બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યું છે (૧૯)

सत्कारलाभपरिपत्तिकृतैर्वचोभिर्दु खद्विप जनमनुप्रविशन्ति तीर्थ्या ।
लोकप्रपञ्चविपरीतमघीरदुर्गं, श्रेय पथ त्वमनिदूरसुख चकर्ष ॥ २० ॥

હે વીર વિભુ ! જ્યારે અમારા કહ્યા પ્રમાણે કરો તો લોકમા તમને સત્કાર અને લાભ મળશે એવા મિથ્યા વિશ્વાસી વચનો વડે પરવાદીઓ દુ ખી માનવીઓના મનમા પ્રવેશ કરી રહ્યા છે અથવા અમારો સત્કાર કરો, અમને ગાય ભૂમિ વગેરેનુ દાન કરો તો તમારા દુ ખનો નાશ થશે આ રીતે મિથ્યા વિશ્વાસ આપનાર પરવાદીઓ પોતે પણ છેવટે દુ ખી જનોના જૂથમા ભળે છે–અર્થાત્ સ્વ કે પરનુ દુ ખ દૂર કરી શકતા નથી ત્યારે આપ સકલ પ્રપચથી રહિત કાયરને અગમ્ય અને સુખ જેની નિકટમા છે એવા મોક્ષના માર્ગ પ્રત્યે તે દુ ખી પ્રાણીઓને ખેંચી લો છો આ એક આપની લોકોત્તર અદ્ભુતતા છે (૨૦)

दैत्याङ्गनातिलकनिष्ठुरवज्रदीप्तौ, शक्र सुरौघमुकुटार्चितपादपीठे ।
तिर्यक्षु च स्वकृतकर्मफलेश्वरेषु, त्वद्वाक्यपूतमनसा न विकल्पखेद ॥ २१ ॥

અસુર રમણીના સૌભાગ્યસૂચક તિલકને ભૂસી નાખનામા નિર્દય વજ્રની કાતિવાળા અને સુરસમૂહના મુકુટથી જેનુ પાદપીઠ પૂજાયુ છે એવા ઇન્દ્રને વિષે તથા સ્વકૃત કર્મફળના ભાગી એવા તિર્યંચોને વિષે આપની વાણીથી પવિત્ર જેનુ મન થયુ છે એવા માનવીઓના મનમા એકની આ સ્થિતિ અને બીજાની આ સ્થિતિ કેમ ? એવા વિકલ્પનો ખેદ થતો નથી (૨૧)

यैरेव हेतुभिरनिश्चयवशस्थानां सदसन्नयविदुषां करुणापदं न ।
तैरेव ते जिन ! वच स्वपरोपकारा, माध्यस्थ्यशुद्धमनस प्रिरसामुपन्ति ॥ २२ ॥

જે હેતુઓ વડે સશયશીલ અને નાસ્તીઓમા અનર્થને જોતા એવા પરવાદીઓનું કરુણાત્મક કથન છે તે જ હેતુઓ વડે હે જિન! આપનુ સ્યાત્કારનાછિત કર્મ અને વિપાકદર્શક વચન મળતા નિર્ણીત તત્ત્વવાળા અને માધ્યસ્થ્ય ગુણથી મડિત એવા માનવીઓ મુક્તિનુ સુખ પામે છે (૨૨)

एकान्तनिर्गुण ! भवन्तमुपेत्य सन्तो यत्नार्जितानपि गुणाञ्जहति क्षणेन ।
कीयादरस्त्वयि पुनर्व्यसनोद्भवाणि भुङ्क्ते चिरं गुणफलानि हि तापनष्ट ॥२३॥

ઔપાધિક ગુણોથી રહિત અથવા બીજાઓએ કલ્પેલા સત્વ, રજસ્ અને તમોગુણથી રહિત અથવા અષ્ટવિધ કર્મબન્ધનથી રહિત એવા હે વીર વિભુ ! આપને પામીને સજ્જનો અનેક જન્મમા ઉપાર્જિત કરેલા ઔપાધિક ગુણને અથવા કર્મબન્ધનને ક્ષણમા નષ્ટ કરી દે છે આપના પ્રત્યે આ૨ વિનાનો અને તાપથી કંટાળીને નીકળેલો પ્રાણી વ્યસનથી ઉદય એવા ઔપાધિક ગુણના ફળને અથવા કર્મબન્ધનના ફળને લાબાકાળ સુધી ભોગવે છે (૨૩)

कुर्वन् न मारमुपयाति न चाप्यकुर्वन् नास्यात्मन शिवमहर्द्धिसुखं निधानम् ।
वेदन् तमेनमवमादिनयद्भवराजा भूयो न तु व्यगहनेषु वनेषु शेते ॥ २४ ॥

જે મહાપુરુષ લૌકિક પ્રવૃત્તિને કરતા હોય અથવા ન કરતા હોય છતા જેને કામવાસના સ્પર્શી શકતી નથી એવા મહાપુરુષને મુક્તિસુખ એ જ સમર્થ નિધિ છે એવા સ્વરૂપવાળા મહાપુરુષને જાણનાર પ્રાણી કામવાસના દૂર થતા કામને જીતવા માટે દુ ખથી ભિન એવા વનમા જઈને ફરીથી સૂતો નથી (૨૪)

कर्त्ता न कर्मफलभुग् न च कर्मनाश कालान्तरेऽपि च न कर्मफलोदयोऽस्ति ।
कर्ता च कर्मफलमेत्र स चाप्यनाद्यस्त्वद्वाक्यनीतिरियमप्रगतान्यतीर्थ्ये ॥ २५ ॥

(પ્રયત્નવાન્ જે હોય તે કર્ત્તા કહેવાય કર્મ બંધાયા બાદ અમુક સમય પછી ઉદયમા આવે છે જે સમયે આત્મા કર્મનો કર્ત્તા છે તે સમયે કર્મનો ઉદય નથી, માટે જણાવે છે કે-) કર્મના ફળને કર્ત્તા ભોગવતો નથી (કર્મ આત્માની સાથે ક્ષીરનીરની જેમ એકરૂપ બની જાય છે કર્મ ભોગવાય એટલે આત્માથી જુદુ પડે છે પરતુ સર્વથા તેનો વિનાશ થતો

નથી એ વાત જણાવતા કહે છે કે-) કર્મનો સર્વથા નાશ નથી બીજી વ્યક્તિએ કરેલા કર્મનુ ફળ બીજી વ્યક્તિ ભોગવતી નથી કર્ત્તા એટલે પ્રયત્નવાન્ આત્મા તે પૂર્વકર્મનુ જ ફળ છે આ કર્ત્તા-પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે એવા પ્રકારની સ્યાદ્વાદમય આપના વચનની નીતિને હે જિનેશ્વર વિભુ! અન્ય તીર્થિઓ પામી શક્યા નથી એવી નીતિના નાથ તો ખરેખર આપ જ છો. અથવા નીચે પ્રમાણે અર્થ યોજના કરવી-કર્ત્તા કર્મના ફળને ભોગવવતો નથી (પ્રશ્ન ત્યારે શુ કર્મનો ખાલી નાશ જ થાય છે? જવાબ-) ફળ આપ્યા સિવાય કર્મનો નાશ થતો નથી (પ્રશ્ન-શુ આ ફળ અન્ય આત્મા ભોગવે છે? જવાબ-) અન્ય આત્મામા તે કર્મનુ ફળ નથી (પ્રશ્ન-ત્યારે કર્મનુ ફળ શુ? જવાબ-) કર્ત્તા થવુ ને જ કર્મનુ ફળ છે (૨૫)

भीरा सतमत्र कथ त्वमेश्वरोऽसौ, धीरोऽयमित्यनवधाय चकार नाम ।
मृत्यार्त हन्तपरमेत्य बिभेति धीरस्त्वे तस्य गोचरमपि व्यतियाय हीन ॥ २६ ॥

वीर પુરુષ મૃત્યુના પંજામા આવ્યો હોય છતા પણ બીતો નથી ત્યારે મૃત્યુનો સચાર પણ જ્યા શક્ય નથી એવા દૂર-સુદૂર રહેલા મુક્તિધામમાં જઈને આપ બિરાજો છો આથી માનવાને કારણ મળે છે કે-આપ બીકણ છો છતા પણ વગર સમજે શાને વીર એવુ આપનુ નામ શાથી પાડ્યુ હશે તે હૂ સમજી શકતો નથી [અર્થાત્ આપ સર્વથા મૃત્યુમાંને ઓળગી સર્વદા અમર બન્યા છો] (૨૬)

नादित्यगर्वजमहस्तव किञ्चिदस्ति नापि क्षपा शशिमयूखशुचिप्रहासा ।
रात्रिंदिवा-यथ च पश्यसि मुक्तकाऽऽ काऽऽन्त्रयोऽत्ययगतोऽप्यनतीतकाल ॥ २७ ॥

હે વીર વિભુ! વસ્તુને જોવામા સૂર્યના પ્રકાશના ગૌરવમાથી ઉત્પન્ન થયેલા દિવસની આપને લેશમાત્ર પણ દરકાર નથી અને પ્રકાશતા ચદ્રના શીતળ કિરણોથી ધવલ હાસ્ય વેરતી રાત્રિની પણ આપને જરૂરત નથી કારણ કે-આપ એકીસાથે બીજાની અપેક્ષા સિવાય રાત્રિ અને દિવસના સ્વરૂપને સાક્ષાત્ નિહાળી રહ્યા છો (કાલ ત્રયીથી આપ અળગા છો છતા કાલને ઓળગ્યો નથી—આવો વિરોધાભાસ આવે છે તેનો પરિહાર) જ્યા ભૂત, ભવિષ્ય કે વર્તમાનકાળનુ સામ્રાજ્ય નથી એવા મુક્તિમંદિરમાં સર્વદા સ્થાયિભાવે આપ બિરાજો છો (૨૭)

चन्द्रांशव कमलगर्भविरक्तमुग्धा, सूर्योऽप्ययातकिरण कुमुदोदरेषु ।
वीर ! त्वमेव तु जगत्यसपत्नवीरस्त्रैलोक्यभूतचरिताप्रतिघप्रकाश ॥ २८ ॥

જ્યારે ચન્દ્રના કિરણો સૂર્યવિકાસી કમળના ઉદરમા અને સૂર્યના કિરણો ચન્દ્રવિકાસી કમળના ઉદરમા પ્રવેશ કરી શકતા નથી ત્યારે આખા જગતના પ્રાણીઓના (પ્રાણીગણના તથા પદાર્થના) વિવિધ ચરિત્રોમા અપ્રતિહત છે પ્રકાશ જેનો એવા હે વીર! ત્રણ ભુવનમા જેની હરિફાઈ કરનાર બીજો કોઈ નથી એવા આપ જ ખરા વીર છો (૨૮)

यश्चाम्बुदो(जो)दरनिरङ्कुशदीप्तिरर्कस्तारापतिश्च कुमुदद्युतिगौरपाद ।
ताभ्या तमो गुपिलमन्यदिव प्रकाश्य, कर्म प्रकाशविभव तव मातुमर्ह ॥ २९ ॥

સૂર્યવિકાસી કમળના મધ્યમા નિરંકુશ જેના કિરણો પ્રસરી રહ્યા છે એવો સૂર્ય અને ચન્દ્રવિકાસી કુમુદની કાન્તિથી ગૌરવર્ણા જેના કિરણો છે એવો ચદ્ર, આ બન્નેને પણ અધારામા છુપાયેલી હોય એવી બીજી વસ્તુ પણ પ્રકાશવી રહી જાય છે એવી અપ્રકાશિત વસ્તુને પણ પ્રકાશમાં લાવનાર આપની (કેવળજ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશવિભૂતિનુ માપ કાઢવાને માટે કોણ સમર્થ હોઈ શકે ? (૨૯)

नार्थान् विविदिषसि न वत्स्यसि नाप्यवेदीर्नैव ज्ञातवानसि न नेऽच्युत ! वेद्यमस्ति ।
त्रैलोक्यनित्यविषमं युगपच्च विश्व पश्यस्यचिन्त्यचरिताय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ ३० ॥

હે અચ્યુત ! (અવિચલિત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપવાળા હે વીર વિભુ !) આપ પદાર્થોને જાણવાની ઈચ્છા કરતા નથી ભવિષ્યમા જાણશો એમ પણ નથી, ભૂતમા જાણ્યુ હતુ એમ પણ નથી, વર્તમાનમા જાણો છો એમ પણ નથી, આપને હવે જાણવાલાયક કોઈ પણ વસ્તુ (બાકી) નથી કારણ કે ત્રણ ભુવનમા સર્વદા વિષમ સ્થિતિવાળી જે સમગ્ર વસ્તુ તેને આપ એકીસાથે નિહાળી રહ્યા છો એવા અચિન્ત્ય સ્વરૂપવાળા હે વિભુ ! આપને અમારુ નમન હો ! (૩૦)

शब्दादय क्षणभगुरभङ्गशीला, ससारतीरमपि नास्त्यपर पर वा ।
तुल्ये च तत्त्र तयोरपरोक्षगाप्सु स्वयङ्कुलोऽप्ययमनद्भुत एव भाव ॥ ३१ ॥

જ્યારે ક્ષણમા ઉત્પન્ન થવુ અને ક્ષણમા વિનાશ પામવુ એવો શબ્દાદિ પદાર્થોનો પરિમિત સ્વભાવ છે ત્યારે સસારરૂપી સાગરનો પૂર્વ કે પર કિનારો દેખાતો નથી, એ પણ એક અદ્ભુત લીલા છે બન્ને દુનિયાની

દૃષ્ટિએ એ લીલા હોય પરતુ હે જિનેશ્વર વિભુ! આપના જ્ઞાનરૂપી મહા સાગરમાં ડૂબેલા જળતરંગ જેવા પ ર્થોમા ઉત્પત્તિ અને વિનાશના સરખો જ સંસારસાગરનો કિનારો છે અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વ્યક્તિરૂપે સાદિસાન્ત અને પ્રવાહરૂપે અનાદિ અનંત છે, તેમ સસારસાગર પણ તે તે વ્યક્તિરૂપે સાદિ સાન્ત છે અને પ્રવાહરૂપે અનાદિ અનંત છે આથી જગતની દૃષ્ટિએ અદ્‌ભુત એવા ભાવો પણ આપની દૃષ્ટિએ તો અદ્‌ભુત નથી. (૩૧)

[पृथ्वी–वृत्तम्]

अनन्यमतिरीश्वरोऽपि गुणवाक् समा शाश्वती
यदा न गुणगोकपारमनुमातुमीशस्तव ।
पृथग्जनलघुस्मृतिर्जिन ! किमेव वक्ष्याम्यहं,
मनोरथविनोदचापलमिदं तु न सिद्धये ॥ ३२ ॥

હે જિનેશ્વર વિભુ! આપના ગુણસમૂહની ગણના કરવા માટે ઈશ્વર જેવી (વિશિષ્ટ જ્ઞાની જેવી) વ્યક્તિ સજ્જ હોય ગુણગાનમા જ તલ્લીન હોય ગુણગાનનો અવિરત પ્રવાહ સર્વદા વહેતો હોય છતા પણ તેનો પાર આવી શકતો નથી તો પછી તદ્દન અ પમતિવાળો મારા જેવો માનવ શુ વર્ણવી શકે ? છતા પણ આપના ગુણગાન કરવાની અભિલાષા અને તેનાથી મેળવાતા આનંદ માટે જ આ મારી બાળલીલા છે હે પ્રભો! તે પણ પરંપરાએ મોક્ષનુ સાધન બનશે એમ હું અવશ્ય માનું છુ (૩૨)

ઇતિ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વર-પટ્ટાલંકાર-શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરીશ્વર શિષ્યરત્ન પન્યાસપ્રવર-શ્રી દક્ષવિજયગણિવર-શિષ્યરત્નપન્યાસ શ્રીસુશીલવિજયગણિના કિરણાવલીભવનમ્ય ગુમ્ફિતો દ્વિતીયદ્વાત્રિંશિકાભાવાર્થ ॥

તા૦ ૩-૧૦-૫૨
વિ૦ સં૦ ૨૦૦૮ ના આસો
શુદ પુનમને શુક્રવાર

સ્થળ-
નેમુભાઈની વાડી
ગોપીપુરા સુરત

॥ ॐ शान्तिम् ॥

[૧]

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિમહારાજ જેવા સમર્થ સાક્ષરવરે પણ પોતાની 'અયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા'મા દાર્શનિક શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મ૦ ની રચેની સ્તુતિઓની મહત્તા ખુબ જ વર્ણવી છે જુઓ—

क सिद्धसेनस्तुतयो महार्था अशिक्षितालापकला क चैषा ।

અર્થાત્—સિદ્ધસેન સૂરિવરની રચેની મહાન્ અર્થવાળી સ્તુતિઓ ક્યા ને અશિક્ષિત મનુષ્યના આલાપ જેવી મારી આ રચના ક્યા ?

[૨]

સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસનમા उत्कृष्टेऽनूपेन [૨ ૨, ૩૯] એ સૂત્રના ઉદાહરણમા શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિમહારાજાએ પણ 'अनु सिद्धसेन कवय' એ પ્રયોગદ્વારા શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મ૦ ને સર્વોત્કૃષ્ટ કવિ તરીકે સ્વીકારેલ છે

[૩]

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિમહારાજ પણ આઠ પ્રભાવકની સજ્ઝાયમા કવિપ્રભાવક તરીકે શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મ૦ ને જણાવે છે જુઓ—

કાવ્ય સુધારસ મધુર અર્થે ભર્યા ધર્મ હેતુ કરે જેહ
સિદ્ધસેન પરે રાજા રીઝવે, અઠમવર કવિ તેહ ધન૦ (૭)

[१]

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિમહારાજ જેવા સમર્થ સાક્ષરવરે પણ પોતાની 'અયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા'મા દાર્શનિક શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મ૦ ની રચેલી સ્તુતિઓની મહત્તા ખુબ જ વર્ણવી છે જુઓ—

क्व सिद्धसेनस्तुतयो महार्था अशिक्षितालापकला क्व चैषा ।

અર્થાત્—સિદ્ધસેન સૂરિવરની રચેલી મહાન્ અર્થવાળી સ્તુતિઓ ક્યા, ને અશિક્ષિત મનુષ્યના આલાપ જેવી મારી આ રચના ક્યા ?

[२]

સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસનમા 'अनुसेनयेन [२, २, ३९]' એ સૂત્રના ઉદાહરણમા શ્રીહેમચંદ્રસૂરિમહારાજાએ પણ 'अनु सिद्धसेन कवय' એ પ્રયોગદ્વારા શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મ૦ ને સર્વોત્કૃષ્ટ કવિ તરીકે સ્વીકારેલ છે

[३]

ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિમહારાજ પણ આઠ પ્રભાવકની સજ્ઝાયમા કવિપ્રભાવક તરીકે શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરજી મ૦ ને જણાવે છે જુઓ—

કાવ્ય સુધારસ મધુર અર્થે ભર્યા ધર્મ હેતુ કરે જેહ
સિદ્ધસેન પરે રાજા રીઝવે અડ્ઢમવર કવિ તેહ ધન૦ (૭)
